

PARLAMENTARO KONSTITUCINIO STATUSO BRUOŽAI DEMOKRATIJOJE. TEISINIS ISTORINIS ASPEKTAS

JUOZAS ŽILYS

*Mykolo Romerio universiteto
docentas, daktaras
Mykolo Romerio University
Associate Professor, Doctor,
Ateities g. 20, LT-2057 Vilnius
El. paštas: tf@ltn.lt*

Santrauka

1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinti parlamentarų konstitucinio statuso šiuolaikinės sampratos pagrindai, o kituose teisės aktuose – konkretizuojamos parlamentarų teisės ir pareigos, tai yra tautos atstovų įgaliojimų vykdymo teisinės prielaidos. Seimo nario statuse atsispindi ne tik parlamentarizmo istorinėje raidoje brendusios parlamentinės demokratijos vertybės apskritai, tačiau ir Lietuvos parlamentinėje teisėje susiformavusios tradicijos ir jų teisinės raiškos formos. Šių tradicijų ištakos išreikštos Lietuvos valstybės laikinosiose ir nuolatinėse konstitucijose, 1919 m. Lietuvos Valstybės Tarybos statute, Steigiamojo Seimo ir vėlesniųjų Seimų statuteuose, rinkimų įstatymuose bei kituose to meto Lietuvos Respublikos teisės aktuose. Akcentuotina tai, kad prieškarinės Lietuvos konstitucinėje teisėje

buvo pripažįstamas laisvasis mandatas – parlamentinės demokratijos fundamentalusis dėsnis. Pažymėtina ir tai, kad vėliau, neigiant parlamentinę demokratiją, o politinę sistemą grindžiant autokratiška ideologija, imperatyviojo mandato koncepcija nebuvo įtvirtinta teisinėje sistemoje.

1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos Respublikos suverenitetą, buvo atsigręžta į Lietuvos parlamentinės demokratijos paveldą, o kuriant Lietuvos parlamento ir parlamentaro teisinio statuso modelį, į Lietuvos teisinę sistemą integruotas Europos demokratinės civilizacijos patyrimas. Tautos atstovo statuso teisinio reguliavimo patyrimas brendo sudėtingoje politinėje aplinkoje, kurioje būta ir nesėkmių, ir demokratinių pasiekimų. Nors Lietuvos Respublikos Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme, kuriame liko kai kurie tarybinės sistemos relikvai, ir buvo pripažįstamas imperatyvusis mandatas, tačiau konstitucinėje kūryboje buvo orientuojamasi į kitas konstitucines vertybes.

1990-1992 m. ir vėliau vykusio konstitucinio proceso raidoje susiformavo nuostatos dėl Seimo nario statuso, o šiuolaikinis teisinis reguliavimas grindžiamas konstituciniu teisinės valstybės, tautos suvereniteto fundamentaliais principais, kurie konkretizuojasi Lietuvos teisėje. Laisvojo mandato koncepcijos pagrindu apibrėžiama tautos atstovo teisinės veiklos erdvė, parlamento politinės daugumos ir politinės mažumos (opozicijos) interesų derinimo teisinės formos. Teisės normos ne tik užtikrina Seimo narių priedermes, tačiau apibrėžia ir veiklos konstitucinio leistinumo ribas.

Raktažodžiai: parlamentas, parlamentarizmas, tautos atstovas, parlamentaro mandatas.

1. Bendrosios pastabos

Lyginamojoje konstitucinėje teisėje, politikos moksluose naudojamos sąvokos „parlamentinis režimas“, „parlamentinis valdymas“, „parlamentinė demokratija“, „parlamentinė santvarka“, „parlamentarizmas“ visais atvejais reiškia tokį demokratijos būvį, kuriame pagrindinį vaidmenį atlieka atstovaujamoji įstatymus leidžianti institucija – parlamentas. Jo visumą sudaro nariai – parlamentarai. Apskritai galima tarti, kad parlamentarizmo turinį lemia ne tik parlamento konstitucinis statusas ir vaidmuo politinėje sistemoje, tačiau ir jo narių teisinės ir politinės prielaidos įgyvendinti iš konstitucinių santykių kylančias teises ir pareigas.

Šiuolaikinis parlamento narių statuso turinys brendo istorinėje parlamentarizmo raidoje. Vienais laikotarpiais parlamentų ir jų narių politinės ir teisinės galios buvo ryškesnės, o kitais – menkesnės. Parlamentarų statuso turinį lėmė socialiniai politiniai procesai ne tik konkrečioje valstybėse, bet ir atitinkamoje politinėje geografinėje erdvėje. Pripažįstant tai, kad valstybės valdymo forma lemia parlamentinės demokratijos kokybę (arba atvirkščiai), vis tik esminiu faktoriumi yra politinis režimas, kuris veikia parlamentų ir jų narių politinę teisinę situaciją ir galimybes įgyvendinti nacionalinius tikslus bei interesus.

Vertinant parlamentarų teisinį statusą, būtina atsižvelgti į daugelį faktorių: aktyviosios ir pasyviosios rinkimų teisės visuotinumą, jos ribojimų pobūdį; rinkimų sistemos (mažoritarinė ar proporcinė), kurios pagrindu formuojamas parlamentas, bruožus; parlamentaro mandato (laisvojo ar imperatyviojo) turinį; įgaliojimų įgijimo ir netekimo teisinius pagrindus; parlamentarų teisių ir pareigų, dirbant atstovaujamojoje institucijoje, visumą; asmens apsaugos (imuniteto) teisinės garantijas; parlamentarų veiklos socialines garantijas (indemnitetas). Atkreipus dėmesį į šiuos parlamentarų statuso teisinius aspektus, pabrėžtina, kad kiekvienas iš jų istorinėje raidoje dinamiškai keitėsi ir reiškė atitinkamą visuomenės demokratiškumo lygmenį ir kokybę. Šiame kontekste analizuojant parlamento narių statusą reikia konstatuoti, kad teisinės normos, atspindinčios tam tikrą politinę ideologiją, daro įtaką parlamentarų galimybėms ir prielaidoms veikti socialinius politinius reiškinius. Teisiniu reguliavimu galima plėsti ir siaurinti šias galimybes.

Dvidešimtajame amžiuje parlamentinė demokratija Lietuvoje patyrė ir pakilimų, ir krizių laikotarpi. Štai 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje¹ buvo įtvirtinti liberaliosios demokratijos principai, kurių laikantis buvo sparčiai įgyvendinamos demokratinės reformos. 1928 m. gegužės 15 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje² ir 1938 m. vasario 11 d. Lietuvos Konstitucijoje³ buvo formuluojama nauja politinės sistemos koncepcija, šalyje įtvirtintas vieno asmens autoritetu pagrįstas politinis režimas. Šie veiksniai lėmė parlamento ir parlamentarų vaidmuo nykimą, o parlamentarizmas kaip socialinis politinis reiškiny nebeteško savo esmingojo turinio.⁴

1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos Respublikos suverenitetą ir priėmus Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, buvo sukurtos politinės ir teisinės sąlygos ir vėl grįžti prie demokratinės visavertės parlamentarizmo raidos. 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje buvo įtvirtinti parlamentinės demokratijos konstituciniai pagrindai. Jie atvėrė naujas politines teises galimybes kurti ir stiprinti Lietuvos valstybingumą, remiantis parlamentinėmis tradicijomis ir nauju parlamentarizmo istorinėje raidoje sukauptu patyrimu.

2. Laisvojo ir imperatyviojo mandato sampratos esminiai bruožai

Parlamentaro teisinį politinį statusą apibūdina jo mandato pobūdis. Šis klausimas yra esminis, vertinant parlamento nario priedermes parlamentinėje demokratijoje bei parlamento vaidmenį politinėje sistemoje apskritai.

¹ Vyriausybės žinios, 1922 rugpjūčio 1, Nr. 98-793.

² Vyriausybės žinios, 1928 gegužės 25, Nr. 275-1778.

³ Vyriausybės žinios, 1938 gegužės 12, Nr. 608-4271.

⁴ *Beje, parlamentarizmas hyginamojoje konstitucinėje teisėje suprantamas kaip valdymo sistema, kurioje įgyvendintas įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios atskyrimas, tačiau su parlamento prioritetu. Parlamentarizmo sampratos turinys besąlygiškai susijęs su politiniu režimu. Tik demokratinio režimo sąlygomis gali plėtotis ir vystytis parlamentinė demokratija.*

Kaip ir kiti konstituciniai institutai bei reiškiniai, taip ir deputato mandato politinis teisinis turinys brendo istorinėje demokratijos raidoje. Prancūzijos Didžiosios Revoliucijos pradžioje buvo populiarios Ž. Ž. Ruso (Ž. Ž. Rousseau) idėjos apie tai, kad suverenitetas priklauso tautai ir yra nedalomas, jog suvereniteto negali reikšti ar atstovauti jokia valstybės institucija ir individualūs asmenys – deputatai. Šiems subjektams galima perduoti valdžią, bet ne bendrąją valią – suverenitetą. Ž. Ž. Ruso tvirtino, kad liaudies išrinkti deputatai nėra ir negali būti liaudies atstovais, o yra tik liaudies įgalioti asmenys vykdyti tam tikras funkcijas, pvz., priimti įstatymus. Buvo teigiama, kad vykdydami ir šią funkciją deputatai privalo reikšti liaudies valią. Vadovaujantis tokia konstrukcija, seka logiška išvada, kad rinkėjai galėjo duoti privalomus nurodymus deputatams, o jeigu jie nepateisino liaudies lūkesčių – nušalinti nuo pareigų vykdymo.

Nors, kaip minėjome, Ž. Ž. Ruso idėjos ir buvo populiarios Prancūzijos Didžiosios Revoliucijos metu, tačiau vėliau nuo jų buvo tolstama. Štai 1795 m. Prancūzijos Konstitucijoje jau buvo deklaruojama, kad įstatymus leidžiančiojo korpuso nariai yra ne juos pasiuntusiojo departamento, bet tautos atstovai, o departamentas negali duoti jiems privalomųjų pavedimų.⁵

Taigi, *laisvojo mandato* samprata ir turinys brendo bei vystėsi parlamentinės demokratijos ilgalaikėje istorinėje raidoje ir įsitvirtino kaip vienas esmingiausių požymių, išreiškiančių politinės demokratijos bei parlamentarizmo fundamentaliuosius dėsnius. *Laisvasis mandatas* reiškia tokį atstovaujamosios institucijos (parlamento) nario ryšį su rinkėjais, kai jis juridiš-

⁵ Plačiau apie tai žr.: Römeris M. *Reprezentacija ir mandatas. Kaunas: Valstybės spaustu-
vė, 1926. Profesorius rašė: „Bet Prancūzijoje, virtusioje klasiška reprezentacinio demok-
ratijos valdymo ir reprezentacinio mandato šalimi, šio režimo ir šios institucijos laimėji-
mas (laisvojo mandato principas – J.Ž.) neapsiėjo be kovos ir be laikinosios (Didžiosios
Revoliucijos metu) reakcijos tiesioginio valdymo ir imperatyvinio mandato naudai, o
vėliau – be tebekartojamų pastangų reabilituoti ir grąžinti pašalintą imperatyvinio man-
dato instituciją. Kaip tik Prancūzijoje Rousseau mokslas turėjo savo laiku didžiausios
įtakos ir kaip tik Prancūzija – pirmoji Europoje – pradėjo vykdyti gyvenimą demokratinę
valstybės tvarką (...) Ir pačioje Didžiojoje Prancūzų Revoliucijoje, palaidojusioje tiesioginį
demokratinį valdymą ir imperatyvų mandatą, pastaroji institucija turėjo rimtų ir galingų
gynėjų, kurie buvo griežtai nusistatę įgyvendinti Rousseau koncepcijos konstitucines išva-
das. Užtenka jų tarpe paminėti galingasis Robespierre, taipogi Herant-Sechelles (P. 290).*

kai nesaistomas vadinamaisiais *rinkėjų priesakais*, neprivalo įgyvendinti rinkiminės apygardos rinkėjų valingų nurodymų ir negali būti atšauktas prieš laiką, tai yra nutrauktas mandato galiojimas nepasibaigus parlamento kadencijos laikui. Vadinas, po to, kai parlamentaras buvo išrinktas ir jam suteiktas mandatas, be jo valios niekas negali nutraukti mandato galios iki kitų rinkimų. Kita vertus, toks deputato teisinis statusas reiškia, kad jam negali daryti poveikio ir regiono, kurio teritorijoje yra deputato rinkimų apygarda, valdžia. Konstitucinėje doktrinoje taip pat pripažįstama, kad *laisvojo mandato* principas galioja ne tik mažoritarinės rinkimų sistemos pagrindu išrinktų deputatų atžvilgiu, tačiau ir tiems, kurie mandatą įgijo dalyvaudami proporciniuose (partinių sąrašų) rinkimuose. Toks požiūris į *laisvajį mandatą* reiškia ir tai, kad deputato mandato negali atimti politinės partijos vadovybė (rinkiminis susivienijimas) netgi tuo atveju, kai deputatas nutraukė narystę šioje politinėje partijoje ar kitoje politinėje organizacijoje.

Laisvojo mandato turinyje atsispindi ir tai, kad politinėje deputato veikloje gali nesutapti valstybiniai ir vietiniai interesai, tačiau parlamentaras visada privalo vadovautis tais tikslais ir uždaviniais, kurie aktualūs tautos siekiuose, visos valstybės mastu. Žinoma, pasirinkdamas įvairių sprendimų variantus, deputatas vadovausis savo įsitikinimais (sąžine), kurių niekas jam negali primesti ar priversti elgtis prieš savo valią.

Laisvojo mandato turinio suvokimą šiuolaikinėje konstitucinėje teisėje formuoja Konstitucinis Teismas. Aiškindamas šio konstitucinės teisės instituto turinį Teismas teigia, kad Konstitucijoje įtvirtintas Seimo nario laisvas mandatas negali būti suprantamas tik kaip leidimas veikti vien savo nuožiūra ir ignoruoti Konstituciją. Konstitucija suponuoja tokią Seimo nario nuožiūros ir sąžinės sampratą, kurioje tarp Seimo nario nuožiūros bei Seimo nario sąžinės ir Konstitucijos reikalavimų, Konstitucijos saugomų ir ginamų vertybių neturi būti atotrūkio: pagal Konstituciją Seimo nario nuožiūra ir jo sąžinė turi būti orientuotos į Konstituciją, į tautos ir Lietuvos valstybės interesus.⁶

⁶ Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 1° straipsnio (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) ir 2 straipsnio 2 dalies (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Valstybės žinios, 2004, Nr. 85-3094.

Laisvasis mandatas, užtikrinantis deputato nepriklausomybę nuo elektorato grupių, politinių partijų, regioninių valdžių, politinių valstybės institucijų nereiškia deputato absoliučios laisvės ir nencigia parlamentarų ir rinkėjų organiškojo nuolatinio ryšio būtinumo. Atstovaujamosios institucijos narys negali prarasti ryšio su rinkėjais jau vien todėl, kad jis sieks rinkėjų palaiškymo kituose rinkimuose. Negalima neatsižvelgti ir į tai, kad deputato darbas parlamente bus efektyvus, jeigu jis priklausys atitinkamai parlamento politinei struktūrai – frakcijai, kurios reiškiamos politinės valios ir sprendimų jis taip pat neturėtų ignoruoti.

Imperatyviojo mandato prielaidos yra tiesiogiai paneigiamos valstybių konstitucijose ir nepripažįstamos konstitucinėje doktrinoje. Italijos Respublikos Konstitucijos str.67 skelbiama, kad kiekvienas parlamento narys atstovauja tautą ir savo funkcijas įgyvendina be imperatyviojo mandato. Ispanijos Konstitucijoje nustatoma, kad Generalinių Kortėsų nariai nesaistomi imperatyviuoju mandatu. Panašiai šis klausimas sprendžiamas ir Prancūzijos Respublikos Konstitucijos str. 27: „Joks imperatyvusis mandatas negalioja“.

Lyginamojoje konstitucinėje teisėje *imperatyvusis mandatas* (lot. – imperativus) visų pirma suprantamas kaip atstovaujamosios institucijos nario (parlamentaro) santykis su rinkėjais, o dar konkrečiau – šių santykių konkretus teisinis turinys, kai atstovaujamosios institucijos narys privalo vykdyti rinkėjų valingus nurodymus. Politinėje teisinėje praktikoje, nustatant rinkėjų pavedimų privalomumą, numatoma išrinktųjų atsakomybė už šių priesakų įgyvendinimą. Pagrindinė tokios politinės atsakomybės forma – *deputato atšaukimo institutas*, reiškiantis, kad asmuo, įgydamas parlamento nario mandatą, įsipareigoja vykdyti rinkėjų išreikštą valią ir savo pažadus, įsipareigojimus, duotus rinkiminės kampanijos metu ar vėliau. Tokiu būdu deputato laisvė, sprendžiant parlamente įvairius klausimus, yra suvaržoma, nes jis privalo atstovauti ne visos tautos, bet rinkimų apygardos rinkėjų interesus. Taip atsiranda deputato mandato dvilypumas – jis turi vadovautis ne valstybės užsienio ar vidaus politikos bendraisiais tikslais ir prioritetais, o rinkimų apygardos bendruomenės vertybėmis. Pripažįstant tokį santykį tarp rinkėjų ir deputato, visiškai realu, kad atstovaujamosios institucijos nariui įtaką galės daryti atitinkamo regiono administracija, reikalaujanti iš jo atitinkamų

veiksmų. Kolizija tarp valstybės ir vietinių interesų gali sukelti neįveikiamas kliūtis įgyvendinant tautos, valstybės politinės raidos prioritetus.

Oficialusis požiūris į laisvąjį ar imperatyvųjį mandatą yra tas kriterijus, kuriuo remiantis galima vertinti politinės valstybinės kultūros kokybę ir nuostatas dėl parlamentinės demokratijos.

3. Parlamento teisinio statuso bruožai prieškario Lietuvos politinėje sistemoje

Oficialioji *laisvojo mandato* koncepcija buvo įtvirtinta 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje (str. 36), kurioje buvo skelbiama, kad atstovai vadovaujasi tik savo sąžine ir negali būti jokių mandatų varžomi. Ši principinė konstitucinė nuostata buvo pagrindas, kuriuo buvo grindžiamas atstovų teisinis statusas, ir kuris iki 1926 m. gruodžio 17 d. konstitucinio virsmo buvo įgyvendinamas politinėje konstitucinėje tikrovėje. Beje, to meto Europos valstybių parlamentinėje teisėje buvo pripažįstamas būtent laisvasis, o ne imperatyvusis mandatas. Štai 1921 m. kovo 17 d. Lenkijos Respublikos Konstitucijos str. 20 buvo skelbiama: „Atstovai atstovauja visai tautai, ir negali būti varžomi jokių rinkikų instrukcijų. Atstovai Seimo akivaizdoje prieš Seimo Maršalą taip pasižada: „kaipo Lenkijos Respublikos Seimo atstovas, iškilmingai pasižadu uoliai, sąžiningai ir kaip išmanydamas dirbti vien tik Lenkijos Valstybės naudai“.⁷

Tačiau Lietuvoje dėl *laisvojo mandato* principo įgyvendinimo proporcinėje rinkimų sistemoje būta įvairių nuomonių. Štai J. B. Laučka rašė: „Seimo narių nesaisto jokie įsipareigojimai. Jų negalima nušalinti jų kadencijos metu, nors jie pakeistų savo partinę priklausomybę. Tokia padėtis yra aiškus rinkimų metu gauto mandato iškreipimas. Pagal proporcinę sistemą, balsuotojas iš tikrųjų balsuoja ne už atskirą asmenį, bet už kandidatų sąrašą partijos, kuri balsavimo metu atitinka balsuotojo įsitikinimus, kuri jam atro-

⁷ Römeris M. *Dabartinės Konstitucijos. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1932, p. 206.*

do tinkamiausia tautai atstovauti. Todėl būtų visai natūralu, jei Seimo atstovas, išrinktas partijos pasiūlytų kandidatų sąrašu, jo kadencijos metu pasitrauktų iš Seimo, jeigu jis išsijungia iš partijos. Tokiu atveju į Seimą patektų kitas asmuo, iš to paties rinkiminės apygardos sąrašo pagal sąrašė įrašytą eilę. Steigiamajame Seime vienas socialdemokratas pasiskelbė nepartinis ir išstojo iš savo frakcijos, pasilikdamas tautos atstovu. Vėliau būta užuominų, kad Seimo atstovai turėdavo pasirašyti tuščių lapų pasižadėjimus atsistatydinti iš Seimo, jeigu jie pakeistų partinę priklausomybę“.⁸

Laisvojo mandato principas buvo deklaruojamas ir 1928 m. gegužės 15 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje, tačiau vėlesnė politinės sistemos raida darė poveikį ir Seimo nario konstitucinio statuso turiniui. Vis labiau įsigalint Tautos vado idėjai, menkėjant parlamento vaidmeniui, visa tai atsispindėjo ir Lietuvos parlamentinėje raidoje. 1938 m. vasario 11 d. Lietuvos Konstitucijoje apie tai, kad Seimo nariai vadovaujasi tik savo sąžine ir negali būti varžomi jokių mandatų neberašoma, o str. 91 skelbiama, jog Seimo narys Seimo darbe turi siekti „visuotinio Lietuvos labo, nepaneigdamas jo dėl asmens, verslo, kurio Lietuvos krašto ar kitokio dalinio labo“. Atsižvelgiant į tokį konstitucinį apibrėžimą, galima teigti, kad iš esmės laisvojo mandato principo nebuvo atsisakoma. Konstitucijoje nebuvo nustatyti laisvąjį mandatą varžantys *rinkėjų priesakai*, nebuvo įtvirtintas Seimo nario atšaukimo institutas, tačiau Seimo nario statusas, politinė aplinka, kurioje veikė Seimas ir jo nariai, labai skyrėsi nuo tų sąlygų, kurios buvo deklaruojamos 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje.

Prieškario Lietuvos Respublikoje parlamentaro statuso teisinio reguliavimo patirtis brendo palaipsniui, susiklosčius tokioms socialinėms politinėms aplinkybėms, kurios lėmė parlamentinės demokratijos raidą Lietuvoje⁹. 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose¹⁰, 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose¹¹ buvo matomi tik būsimosios atstovaujamosios institucijos nario statuso bendrieji bruožai. Šiuose laikinuosiuose konstituciniuose aktuose buvo apibrėžiama, kad būsimoji Steigia-

⁸ Laučka J.B. *Keletas žvilgsnių į Lietuvos 1922 metų Konstituciją: jos kilmė ir pagrindiniai principai // Aidai. 1985, Nr. 3. p. 133-147.*

masis Seimas bus renkamas „visuotinojo, lygiojo, tiesiojo ir slaptojo balsavimo pamatais“. Dar buvo nustatyta, kad Steigiamasis Seimas galės pradėti darbą, tai yra įgis konstitucinius įgaliojimus, kai susirinks 2/3 atstovų. Tiesa, 1919 m. lapkričio 17 d. įstatymu ši nuostata buvo pakoreguota ir numatyta, kad Steigiamasis Seimas „pradeda darbą, susirinkus pusei ir vienam išrinktųjų atstovų“.¹²

Nors iš šių nuostatų nėra galimybės spręsti apie laikinųjų konstitucijų kūrėjų ir leidėjų pozicijas dėl būsimųjų Steigiamojo Seimo narių statuso, tačiau akivaizdu, kad parlamentarų apibūdinimas *atstovu* reiškė atstovaujамąjį Steigiamojo Seimo pobūdį, išrinktojo asmens ir rinkėjų tarpusavio santykių politinius pagrindus. Vėlesnėje konstitucinėje kūryboje reikėjo suteikti šiam atstovavimui konkretų turinį ir formą. 1920 m. birželio 10 d. Laikinojoje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje¹³ reguliuojamų socialinių politinių santykių apimtis taip pat nebuvo išsami, tačiau Steigiamojo Seimo nario teisinio statuso kontūrai buvo šiek tiek ryškesni. Pagal šią Konstituciją Steigiamasis Seimas buvo „suvereninės Lietuvos galios išreiškėjas“, jam buvo pavedama leisti įstatymus, ratifikuoti sutartis su kitomis valstybėmis, tvirtinti Valstybės biudžetą ir prižiūrėti įstatymų vykdymą. Steigiamajam Seimui, o ne jį sudarantiems individualiems nariams, priklausė įstatymų leidimo iniciatyvos teisė. Jis turėjo rinkti Respublikos Prezidentą ir galėjo reikšti nepasitikėjimą Vals-

¹² Įstatymus leidžiančios institucijos nario statuso teisinio reguliavimo tradicijų ištakos sietinos su 1919 m. Lietuvos Valstybės Tarybos statutu. Jau tada šiame dokumente buvo numatytos Valstybės Tarybos nario visapusiškos teisės, kurios daugeliu atžvilgiu išreiškė tuometinėje parlamentinėje demokratijoje suvoktą parlamentaro statusą. Štai buvo įtvirtintos kolektyvinės Valstybės Tarybos narių teisės, mažumos teisės, galimybė pateikti interpeliaciją ir paklausimus, numatytos Valstybės Tarybos nario pareigos, drausmė ir kt. Plačiau apie tai žr.: Šileikis E. Seimo nario teisinė padėtis. Pirmas leidimas. – Vilnius: Finansų ministerijos Mokymo centro leidybos grupė, 1996, p. 9-12.

¹³ Lietuvos aidas, 1918 lapkričio 13, Nr. 130 (178) bei Laikinosios Vyriausybės žinios, 1919, Nr. 1-P.

¹⁴ Laikinosios Vyriausybės žinių priedėlyje (1919 m. gegužės 8 d.), Nr. 6-24a nurodyta: yra išspausdinti brošiūrėle.

¹⁵ Laikinosios Vyriausybės žinios, 1919 gruodžio 2, Nr. 16.

¹⁶ Laikinosios Vyriausybės žinios, 1920 birželio 12, Nr. 34-407.

tybės Kontrolieriui. Vyriausybė buvo atsakinga Steigiamajam Seimui. Visas šias Steigiamojo Seimo galias turėjo įgyvendinti jo nariai – tautos atstovai.

Parlamentaro apibūdinimo klausimas. Atsižvelgiant į prieškarinio Lietuvos Respublikos konstitucinius ir kitus teisinius tekstus, galima teigti, kad atstovaujamosios institucijos nario apibūdinimui buvo naudojamos skirtingos sąvokos. Tačiau klausimo esmė yra ne ta, kokia žodine forma buvo apibrėžiami parlamentą sudarantys veikėjai. Esmė yra ta, koks konkretus politinis teisinis turinys buvo suteikiamas naudojant skirtingus atstovaujamosios institucijos nario apibūdinimus.

1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose (str. 28) buvo nurodoma, kad būsimąją atstovaujamają instituciją sudarys Steigiamojo Seimo *nariai*, tačiau str. 29 rašoma apie tai, jog Steigiamasis Seimas pradės savo darbą tada, kai susirinks 2/3 *atstovų*. Tokios sąvokos įtvirtintos ir 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose. Dar kitaip būsimieji parlamentariai apibūdinami 1919 m. spalio 30 d. Lietuvos Steigiamojo Seimo rinkimų įstatyme.¹⁴ Šio teisės akto 1 str. nustatoma, kad Lietuvos *Steigiamojo Seimo atstovai* renkami „visuotinu, tiesiu, lygiu ir slaptu balsavimu, saugojant proporcingą sistemą“. Str. 87 nurodoma, kad „Prūsų Lietuva renka *atstovus į Steigiamąjį Seimą* laikydamosi išdėstyty šiuose įstatymuose bendrų dėsnių, tik rinkimų diena gali būti jai skirta ir kita“. 1920 m. birželio 10 d. Laikinoje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje vėl grįžtama prie *Steigiamojo Seimo narių* apibrėžimo. Pastebint tai, kad 1920 m. gegužės 18 d. Lietuvos Steigiamojo Seimo statute¹⁵ palyginti nuosekliai laikomasi *Steigiamojo Seimo nario* sampratos, tačiau jo str. 5 ir vėl rašoma apie tai, kad „Steigiamojo Seimo *atstovai*, dėl kurių rinkimų teisėtumo kyla abejojimų arba yra pareikšta protestų naudojasi visomis *atstovų* teisėmis, kol rinkimų neteisėtumas bus išparodytas“. 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijos preambulėje deklaruojama: „...Lietuvos Tauta (...), *per savo įgaliotus atstovus*, susirinkusius į Steigiamąjį Seimą, 1922 metų rugpjūčio mėnesio 1 dieną

¹⁴ *Laikinosios Vyriausybės žinios, 1919 gruodžio 2, Nr. 16.*

¹⁵ *Vyriausybės žinios, 1921 rugsėjo 28, Nr. 71-635.*

priėmė šią Lietuvos Valstybės Konstituciją¹⁶. Konstitucijos preambulėje parlamentarų apibūdinimo kaip *tautos atstovų* sampratos nuosekliai laikomasi Konstitucijos tekste. Štai str. 22 rašoma: „Seimą sudaro *tautos atstovai*“.

Vadinasi, 1922 m. Konstitucijoje buvo laikomasi nuomonės, kad atstovaujamają instituciją sudarantys nariai atstovauja tik tautą, o ne kurią nors socialinę grupę ar dar kokius nors interesus. Tartum nekylant abejonų dėl 1922 m. rugpjūčio 1 d. Konstitucijos leidėjo nusistatymo, kad parlamentarai yra *tautos atstovai*, 1922 m. liepos 19 d. Seimo rinkimų įstatyme¹⁶ ir vėl linkstama prie *Lietuvos Seimo atstovų* sąvokos, kuri vartojama šio įstatymo tekste, o vėliau kartojama 1924 m. birželio 18 d. Seimo statute.¹⁷

1928 m. gegužės 15 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje perėmus 1922 m. rugpjūčio 1 d. Konstitucijos nuostatas, buvo skelbiama apie tai, kad Seimą sudaro *tautos atstovai* (str. 24), tačiau Konstitucijos straipsniuose, kuriuose konkretizuojamas *tautos atstovo* statusas Seime, rašoma apie *Seimo nari*. Nors konstatuotino dvilypumo šiuo atveju gal ir nėra, tačiau Konstitucijos leidėjas, akcentuodamas, kad Seimą sudaro *tautos atstovai*, pabrėžė, jog šie *atstovai* visi yra *Seimo nariai*. Prof. M. Romeris, atkreipdamas dėmesį į šį 1928 m. gegužės 15 d. Konstitucijos aspektą, rašė: „...šis gana charakteringas pakeitimas pareina nuo to, kad 1922 m. Konstitucijoje „tautos atstovų“ titulas buvo monopolizuojamas Seimo nariams, tuo tarpu 1928 m. Konstitucijoje yra dvi cilės „tautos atstovų“ – Seimo nariai ir Respublikos Prezidento elektoriai („ypatingieji tautos atstovai“). Vadinasi, kai norima kalbėti tikrai apie Seimo narius, tai tenka juos taip ir vadinti, nes kitaip tai galėtų paliesti ir „ypatinguosius“ atstovus (Prezidento elektorius); be to, čia pasireiškia bendroji šios antrosios konstitucijos tendencija per daug nekelti Seimo autoriteto ir todėl vengti visur ir nuolat Seimo narius vadinti tautos atstovais.“¹⁸

1938 m. vasario 11 d. Lietuvos Konstitucijoje, propaguojant kitus šalies politinės sistemos organizavimo dėsnius, ryžtingai pasukama formaliu konstitucinių institutų pripažinimo, o iš esmės – parlamentinės demokratijos

¹⁶ *Vyriausybės žinios, 1922 rugpjūčio 1, Nr. 98-793.*

¹⁷ *Vyriausybės žinios, 1924 liepos 7, Nr. 163-1152.*

¹⁸ *Romeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. Vilnius: Mintis, 1990, p. 332.*

neigimo keliu. Tai atspindėjo Seimo nario statuso, kuris buvo įtvirtintas Konstitucijoje, apibūdinime. Konstitucijoje nebevartojama *tautos atstovo* samprata, tačiau ji iš Konstitucijos teksto neeliminuojama – *tautos atstovai* rinko Respublikos Prezidentą, o jų išrinkimo tvarka buvo nustatoma Respublikos Prezidento rinkimų įstatyme.¹⁹ Beje, pagal pirmąją Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo redakciją šie Prezidentą renkantys asmenys buvo vadinami *ypatingaisiais tautos atstovais* ir tik vėliau atsisakyta tokio *tautos atstovų* apibrėžimo.

Pasyviosios rinkimų teisės ribojimai. Jau minėjome, kad viena esminių aplinkybių, apibūdinančių parlamentaro statusą, buvo pasyviosios rinkimų teisės reikalavimai, kuriems turėjo atitikti kandidatai. Tuo metu buvo įsitvirtinęs požiūris, kad šie reikalavimai yra ne konstitucijų dalykas, o kitų teisės aktų teisinio reguliavimo objektas. Štai pagal 1919 m. spalio 30 d. Lietuvos Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymą Steigiamojo Seimo atstovu galėjo būti renkami Lietuvos piliečiai, kurie kandidatų sąrašų sudarymo dieną buvo sulaukę 24 metų amžiaus, neatsižvelgiant į tai, kurioje rinkimų apylinkėje gyveno. Rinkimuose negalėjo dalyvauti: asmenys, kurie buvo teismo nuteisti už Tėvynės išdavimą arba kitą sunkų nusikaltimą, išskyrus tuos, kuriuos užsienio valstybių teismai yra nuteisę už „visokius politikos srities nusikaltimus“; asmenys, kurie buvo teismo nubausti už nusikaltimą, kuris „žmogaus garbę plėšia, kaip antai: vagystę, prigavimą, svetimo turto pasisavinimą, vogtų daiktų pirkimą arba slėpimą, kyšių ėmimą, slaptą degtinės vartymą, nusikaltimą prie Rinkimų Laisvės Apdraudimo Įstatymo, jei jiems bausmę atlikus, 3 metai dar nepraėjo“. Karo komendantai, apskričių viršininkai, milicijos vadai negalėjo būti renkami toje apygardoje, kurioje jie eina savo pareigas.

Panašios sąlygos buvo keliamos kandidatams 1922 m. liepos 19 d. Seimo rinkimų įstatyme. Papildomai buvo numatyta, kad į Seimą negalėjo būti renkami tie, kurie „sulig teismo sprendimu globojami“. Atkreiptinas dėme-

¹⁹ *Vyriausybės žinios, 1931 m. lapkričio 25 d., Nr. 623-4436. Tautos Atstovus rinko valsčių, miestų ir apskričių tarybų nariai ir tie, kurie dalyvaudami tų tarybų posėdžiuose, turi juose sprendžiamąjį balsą. Kiekviena apskritis rinko po vieną Ypatingąjį Tautos Atstovą nuo 20.000 apskrities gyventojų, Respublikos Prezidentas buvo renkamas Ypatingųjų Tautos Atstovų susirinkime, kuriam pirmininkavo Ministras Pirmininkas.*

sys ir į tai, kad kandidatais į Seimo narius galėjo būti asmenys, kurie buvo teismo bausti ar patraukti atsakomybėn ir „laikomi namuose suimtiesiems“, išskyrus tuos, kurie buvo nuteisti už prieš tai nurodytus nusikaltimus.

Pasyviają rinkimų teisę (teisę būti išrinktam) nustatančių teisės normų konstrukcija buvo pakeista 1936 m. gegužės 9 d. Seimo rinkimų įstatyme.²⁰ Charakteringa tai, kad reikalavimai kandidatui į tautos atstovus buvo siejami su tomis sąlygomis, kurios buvo taikomos rinkėjams, tai yra aktyviajai rinkimų teisei.²¹ Papildomai buvo numatyta, kad tautos atstovu negalėjo būti renkamas asmuo, kuris Lietuvos Respublikos pilietybę įgijo natūralizacijos būdu ir kuris nemoka „žodžiu ir raštu“ valstybinės kalbos. Eliminuoiant iš rinkimų teisės politinių partijų tradicinę funkciją kelti kandidatus į parlamento narius, minėtame Seimo rinkimų įstatyme ši prerogatyva buvo perleista apskričių taryboms. Kandidatų buvo siūloma tiek, kiek turi būti išrenkama Seimo narių. Kandidatais turėjo būti siūlomi piliečiai, turintys aktyviają rinkimų teisę, taip pat išgyvenę apskrityje ne mažiau kaip 6 mėnesius arba turintys apskrityje nekilnojamojo turto. Taigi, pasyvioji rinkimų teisė Lietuvos Respublikoje dvidešimtojo amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje buvo smarkiai apribota. Šis reiškinys atspindėjo to meto oficialiąją politinę ideologiją ir parlamentinės demokratijos raidos esminius poslinkius.²²

²⁰ Vyriausybės žinios, 1936 gegužės 9, Nr. 533-3704.

²¹ Teisės rinkti neturėjo: .. 1) kam teismo atimtos arba aprėžtos teisės, 2) kam atimtos teisės Ypatingųjų valstybės apsaugos įstatu (paragrafas 10), 3) kas yra kaltinamas dėl tokio nusikalstamojo darbo, už kurį gresia teisių atėmimas, 4) kas yra priklausęs prie organizacijos, kuri turėjo tikslą atimti Lietuvai nepriklausomybę arba atplėšti Lietuvos teritorijos dalį, jei nuo teismo sprendimo, kuriuo ta organizacija pripažinta turėjusi tą tikslą, nėra išėję 10 metų, 5) kas yra teismo nubaustas už vagystę, sukčiavimą, svetimo turto pasisavinimą, vogtų daiktų pirkimą arba slėpimą, kysių ėmimą ir kitus nusikalstamuosius darbus, kurie plėšia žmogaus garbę, jei nuo to teismo sprendimo nėra išėję 5 metai, 6) kam teismo paskirta globa, 7) kas, būdamas optavęs Lietuvos pilietybę, turi svetimšios valstybės pasižadėjimą priimti jį tos valstybės piliečiu.

²² Vienas iš daugelio tokio proceso požymių buvo ir tas, kad Respublikos Prezidentas savo išleistu įstatymu nustatė Seimo statuto rengimo ir priėmimo tvarką, t.y. suvaržė tradicinę parlamento prerogatyvą pačiam nustatyti procedūras dėl teisės aktų rengimo ir priėmimo (žr.: Vyriausybės žinios, 1936 m. rugpjūčio 29 d., Nr. 547-3809).

Tautos atstovo priesaika. 1918 m. ir 1919 m. laikinosiose Lietuvos valstybės konstitucijose, kuriose buvo apibrėžiami Steigiamojo Seimo konstitucinio statuso klausimai, Steigiamojo Seimo nario priesaika nebuvo numatyta. Priesaika nebuvo konstitucionalizuota ir 1920 m. birželio 10 d. Laikinojoje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje, o Lietuvos parlamentaro priesaikos konstitucinio reguliavimo tradiciją pradėjo 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Valstybės Konstitucija. Joje buvo nustatyta, kad „kiekvienas atstovas, pradėdamas eiti savo pareigas, prisiekia arba iškilmingai pasižada būti ištikimas Lietuvos Respublikai, saugoti jos įstatymus ir sąžiningai vykdyti tautos atstovo įgaliojimus. Atstovas, kuris atsisakė prisiekti ar pasižadėti, arba kuris prisiekė ar pasižadėjo lygtinai, nustojo atstovo įgaliojimų“. Pastaroji nuostata reiškė, kad atstovo priesaika yra ne tik politinės moralės išraiška, tačiau ir reiškinys, sukeltantis konkrečius teisinius padarinius. Tautos atstovas konstitucinius įgaliojimus galėjo įgyti tik prisiekęs ar pasižadėjęs, ir tik nuo to momento prasidėjo jo įgaliojimų pradžia. Lygtinis prisiekimas ar pasižadėjimas taip pat kėlė teisinius padarinius. 1932 m. gegužės 25 d. išvadoje Valstybės Taryba konstatavo, kad „iš Seimo narių reikalaujama minėtosios priesaikos arba iškilmingo pasižadėjimo, išeinant iš to principo, kad Seimo nariai, kaip įstatymų leidžiamojo organo nariai, savo veikime vadovaujasi tik savo sąžine ir naudojasi imunitetu (...). Seimo narių priesaika arba iškilmingas pasižadėjimas yra Valstybės Konstitucijos duota garantija, kad Seimo nariai bus ištikimi Lietuvos Respublikai, saugos jos įstatymus ir sąžiningai vykdys tautos atstovo įgaliojimus“.²³

Konstitucinė nuostata dėl tautos atstovo *priesaikos* buvo plačiau atskleista 1924 m. birželio 18 d. Seimo statute. Pagal Statute nustatytą tvarką atstovų priesaiką turėjo priimti Respublikos Prezidentas po to, kai jis „atidarė“ Seimą. *Priesaikos* žodžiai buvo šie: „Aš, NN, prisiekiu Visagaliui Dievui būti

²³ 1932 m. gegužės 25 d. Valstybės Tarybos nuomonė dėl to, ar Klaipėdos Krašto Seimelio nariams yra privaloma priesaika arba iškilmingas pasižadėjimas būti ištikimais Lietuvos Respublikai, saugoti jos įstatymus ir sąžiningai eiti savo pareigas // Valstybės Tarybos nuomonės teisės klausimais 1929-1932. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1937, p. 85-86.

ištikimas Lietuvos Respublikai, saugoti jos įstatymus ir sąžiningai vykdyti Tautos atstovo įgaliojimus. Tai man, Dieve, padėk. Amen“. *Iškilmingo pasižadėjimo* tekstas buvo toks: „Aš, NN, iškilmingai pasižadu būti ištikimas Lietuvos Respublikai, saugoti jos įstatymus ir sąžiningai vykdyti Tautos atstovo įgaliojimus“. Prisiekę ar iškilmingai pasižadėję atstovai pasirašydavo atitinkamus tekstus. Prisiekiant ar iškilmingai pasižadant, Seimo posėdžių salėje visi atstovai stovėdavo.

1928 m. gegužės 15 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje Seimo nario priesaikos ar pasižadėjimo konstitucinis apibūdinimas buvo identiškas 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje įtvirtintajam. Detalesnis teisinis reguliavimas iš Seimo statuto buvo perkeltas į 1936 m. gegužės 9 d. Seimo rinkimų įstatymą. Respublikos Prezidentas Seimo nario priesaiką turėjo ne tik priimti, jis taip pat privalėjo nustatyti priesaikos laiką ir vietą. Ir šis aspektas yra reikšmingas vertinant to meto politinės sistemos prioritetus ir pokyčius.

Pastebėtina, kad Seimo rinkimų įstatyme Seimo nario priesaikos teisiniam reguliavimui skiriama žymiai daugiau dėmesio negu buvo prieš tai. Šie klausimai buvo sprendžiami specialiaame Įstatymo skyriuje „Tautos atstovo priesaika“, o akto turinys buvo žymiai platesnis.²⁴ Ir šiuo atveju buvo pabrėžiama, kad tautos atstovas iki priesaikos negalėjo eiti tautos atstovo pareigų ir neturėjo tautos atstovo teisių. Tautos atstovas, neprisiekęs ar nepasižadėjęs, ar prisiekęs, pasižadėjęs lygtinai, neteko teisės būti tautos atstovu tame Seime.

²⁴ Priesaikos tekste buvo rašoma: „Prisiekiu Visagallo Dievo akivaizdoje, kad būsiu ištikimas Lietuvos Valstybei, saugosiu Jos žemių neatskiriamumą, ginsiu iš amžių turimas Lietuvos Tautos teises ir Jos nepriklausomą buvimą ir savo darbais sieksiu Lietuvos garbės bei gerovės, visuomet atmindamas savo atsakomybę už Lietuvį Tautos ateitį. Didingoji Senosios Lietuvos praeitis ir sunki Nepriklausomybės atstatymo kova teskatina mane prie to, kad taip man, Dieve, padėtum!“ Pasižadėjimas buvo išdėstomas kiek kitaip: „Pasižadu, kad būsiu ištikimas Lietuvos Valstybei, saugosiu Jos žemių neatskiriamumą, ginsiu iš amžių turimas Lietuvos Tautos teises ir Jos nepriklausomą buvimą ir savo darbais sieksiu Lietuvai garbės bei gerovės visuomet atmindamas savo atsakomybę už Lietuvį tautos ateitį. Didingoji Senosios Lietuvos Praeitis ir sunki Nepriklausomybės atstatymo kova teskatina mane prie to. Teesie, kaip pasižadu!“.

1938 m. vasario 11 d. Lietuvos Konstitucijoje Seimo nario priesaikos konstituciniame reguliavime didesnių pakeitimų nebuvo numatyta, išskyrus tai, kad Seimo narių priesaiką galėjo priimti ne tik Respublikos Prezidentas, tačiau jo pavedimu – Ministras Pirmininkas.

Priesaikos teisinę reikšmę šiuolaikinės konstitucinės teisės kontekste aiškina Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. Nors priesaikos instituto reikšmingumas atskleidžiamas remiantis Respublikos Prezidento duodama priesaika, tačiau daugelis šios priesaikos konstitucinio vertinimo aspektų sietini ir su Seimo nario priesaika. Teismas teigia, kad priesaika nėra vien formalus ar simbolinis aktas, ji nėra vien iškilmingas priesaikos žodžių ištarimas ir priesaikos akto pasirašymas. Respublikos Prezidento duota priesaika turi konstitucinę teisinę reikšmę ir dėl to, kad valstybės vadovas, duodamas priesaiką tautai, viešai ir iškilmingai įsipareigoja veikti tik taip, kaip jį įpareigoja ši priesaika, ir jokiais aplinkybėmis šios priesaikos nesulaužyti. Duodamas priesaiką, Respublikos Prezidentui pasižada veikti tik taip, kaip įpareigoja tautai duota priesaika.²⁵

Parlamentarų imuniteto klausimas. 1920 m. birželio 10 d. Laikinoje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje (str. 17) buvo nustatyta, kad Steigiamojo Seimo nario asmuo neliečiamas. Patikslinant šią pagrindinę teisinę poziciją buvo pabrėžiama, kad Steigiamojo Seimo narį „suirti, iškrėsti jo butą ar daiktus ir peržiūrėti korespondenciją“ galima tik Steigiamajam Seimui sutikus. Steigiamojo Seimo statute papildomai buvo nustatyta, kad Steigiamojo Seimo narį suirti arba „iškratyti“ galima tik Steigiamojo Seimo visų narių 2/3 balsų dauguma.

1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje (str. 38) pabrėžiant, kad atstovo asmuo neliečiamas ir kad jį galima suirti tik Seimo sutikimu, buvo numatyta viena išimtis. Be Seimo sutikimo atstovą buvo galima suirti tuo atveju, kada „atstovas yra užtiktas nusikaltimo vietoje (*in flagranti*)“. Apie atstovo suėmimą ir suėmimo pamatą tokiu atsitikimu ne vėliau kaip po 48 valandų pranešama Seimo Pirmininkui, kuris praneša apie tai Seimui

²⁵ Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 1° straipsnio (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) ir 2 straipsnio 2 dalies (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Valstybės žinios, 2004, Nr. 85-3094.

jo artimiausiame posėdyje. Seimas gali suimtajam atstovui grąžinti laisvę“. Ši nuostata dėl Seimo nario imuniteto buvo perkelta ir į 1928 m. gegužės 15 d. Lietuvos Valstybės Konstituciją.

1938 m. vasario 11 d. Lietuvos Konstitucijoje (str. 94) Seimo nario laisvės apribojimo prielaidos suformuluotos kiek kitaip: „Suimti Seimo Narį sesijos metu galima tik darantį nusikaltimą arba padariusį tokį nusikaltimą, už kurį graso ne mažesnė kaip sunkių darbų kalėjimo bausmė; Seimo Nario suėmimo nutarimas pranešamas Seimo Pirmininkui ne vėliau kaip per dvidešimt keturias valandas po suėmimo. Kitais atvejais suimti Seimo Narį sesijos metu galima Seimo sutikimu“. Ši nuostata, atspindinti Seimo vaidmenį to meto šalies politinėje sistemoje, rodo, kad ir Seimo nario asmens neliečiamybės garantijos buvo labai susiaurintos, nes iš esmės jos buvo taikomos tik Seimo sesijos metu. 1936 m. rugsėjo 17 d. įstatymu patvirtintame Seimo statute²⁶ buvo patikslintos procedūros dėl leidimo suimti Seimo narį. Teismo, karinio arba administracinio organo motyvuotą nutarimą suimti tautos atstovą Seimo sesijos metu turėjo pateikti Vyriausiojo tribunolo prokuroras su savo nuomone Seimo Pirmininkui. Šį klausimą Seimo Pirmininkas turėjo teikti Seimui artimiausiame posėdyje, o svarstymas turėjo vykti be eilės. Perskaičius nutarimą suimti tautos atstovą ir paskelbus Vyriausiojo tribunolo prokuroro nuomonę šiuo klausimu, buvo suteikiamas žodis tautos atstovams. Po diskusijų turėjo būti balsuojama dėl sutikimo suimti tautos atstovą. Seimui priėmus sprendimą leisti suvaržyti atstovo laisvę, jis galėjo būti suimtas nedelsiant. Taigi, atstovo suėmimo klausimo svarstymas Seime nebuvo „komplikuojamas“ sudėtingesnėmis taisyklėmis ir teisinėmis procedūromis. Šiuo atžvilgiu žymiai daugiau politinių ir teisinių garantijų buvo numatoma keliant bylą Vyriausybės nariui ar Valstybės kontrolieriui.²⁷

²⁶ Vyriausybės žinios, 1936 rugsėjo 21, Nr. 550-3828.

²⁷ Pagal Seimo statutą teismo pasiūlymą dėl baudžiamosios bylos iškėlimo Vyriausybės nariui arba Valstybės Kontrolieriui dėl jų tarnybos nusikaltimo ar dėl valstybės išdavimo pateikti Seimui turėjo Vyriausiojo Tribunolo Prokuroras. Tokį pasiūlymą galėjo inicijuoti ir ne mažiau kaip pusė Tautos atstovų. Tokiam pasiūlymui svarstyti Seime turėjo būti sudaroma komisija, kuri rengė motyvuotą nuomonę dėl bylos iškėlimo. Seimo posėdyje turėjo būti pateikiamas komisijos pranešimas. Po to galėjo kalbėti Tautos atstovai, o paskutinis žodis priklausė Ministrui Pirmininkui.

Seimo frakcijos. Lietuvos parlamentarizmo istorijoje parlamentinių frakcijų atsiradimas ir jų teisinio statuso įtvirtinimas sietinas su Steigiamuoju Seimu. Pažymėtina, kad jau 1919 m. buvo priimtas Įstatymas apie draugijas²⁸, kuris rėmėsi 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatinių dėsnių nuostata dėl draugijų steigimo laisvės (str. 7). Jeigu parlamentinių frakcijų politinės ištakos rėmėsi politinio gyvenimo diktuojamomis priežastimis²⁹, tai teisinės – Įstatyme apie draugijas, taip pat Lietuvos Steigiamojo Seimo rinkimų įstatyme nustatytu teisiniu reguliavimu. 1920 m. rinkimų rezultatai atsispindėjo Steigiamojo Seimo partinėje sudėtyje. Jį sudarė krikščionių demokratų bloko, socialistų liaudininkų ir valstiečių sąjungos bloko, socialdemokratų atstovai, žydų ir lenkų atstovai, taip pat keletas tokių atstovų, kurie nepriklausė jokiai partijai.³⁰ Taigi Steigiamojo Seimo narių partinio priklausomumo įvairovė buvo pagrindinė priežastis, nulėmusi teisinį frakcijų veiklos reglamentavimą.

Steigiamojo Seimo statute buvo numatyta, kad trys Steigiamojo Seimo nariai galėjo sudaryti atskirą frakciją. Kiekviena frakcija turėjo būti įregistruota Steigiamojo Seimo Prezidiume, „įsakmiai paduodama savo narių sąrašą“. Jokių kitų frakcijų registravimo sąlygų nebuvo numatyta – iš jų nebuvo reikalaujama nurodyti, kokiai politinei partijai atstovauja, pateikti deklaraciją ar savo veiklos reglamentą, viešai paskelbti apie frakcijos įkūrimą ir kt. Steigiamasis Seimas šiuo atžvilgiu buvo liberalus, leido kurtis ir bręsti konstitucinei frakcijų tradicijai.

Statute buvo nurodyta tik viena Steigiamojo Seimo struktūros institucija, kuri buvo sudaroma frakcijų principu – Seniūnų sueiga. Ją sudarė frakcijų

²⁸ *Laikinosios Vyriausybės žinios, 1919 lapkričio 24, Nr. 15, p. 2-3.*

²⁹ *Plačiau apie tai žr.: Bložė M. Politinių partijų susikūrimas ir jų veikla Nepriklausomoje Lietuvoje // Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema. Straipsnių ir dokumentų rinkinys. I knyga. Kaunas, 1997, p. 50-91*

³⁰ *Plačiau apie tai žr.: Jakubčionis A. Politinės partijos Steigiamojo Seimo rinkimuose // 1920-1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės. Vilnius, 2000, p. 15-24; Daugirdaitė-Sruogienė V. Lietuvos Steigiamasis Seimas. 1 ir 2 d. New York, 1975, p. 36-42; Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. Vilnius, 1990, p. 135-140.*

atstovai ir Steigiamojo Seimo Prezidiumas. Seniūnų sueiga buvo sudaroma: didesnės frakcijos nuo 10 narių deleguodavo po vieną atstovą, o likusios, didesnės kaip 5, buvo skaitomos dešimtimi. Frakcijos, kurias sudarė mažiau kaip 10 narių, į Seniūnų sueigą deleguodavo po vieną savo narį. Seniūnų sueiga rinko Prezidiumą iš trijų narių, kurie vadovavo Seniūnų sueigos darbiui. Beje, teisinis Seniūnų sueigos statusas nebuvo smulkiau reglamentuojamas, tačiau ši institucija vaidino svarbų vaidmenį Steigiamojo Seimo veikloje, nustatant posėdžių dienotvarkes, koordinuojant Steigiamojo Seimo komisijų darbą, sprendžiant konfliktus, kurie kildavo politinių interesų pagrindu, ir kt. Pastebėtina, kad, atsižvelgiant į sudėtingas Lietuvos valstybės vidaus ir išorės sąlygas, teisinis Seniūnų sueigos statusas įgijo ir naujų bruožų. 1920 m. rugpjūčio 13 d. Steigiamasis Seimas priėmė įstatymą, kuriame nustatė, jog Steigiamojo Seimo plenumo posėdžių pertraukos metu įstatymų vykdymo priežiūra, išskyrus interpeliaciją, buvo pavesta Seniūnų sueigai.

Vadinasi, būtent tuo laikotarpiu kūrėsi parlamentinių frakcijų veiklos tradicijos Lietuvos parlamentarizme. Per savo atstovus Steigiamojo Seimo organizacinėse struktūrose (Prezidiumą, Seniūnų sueigą, nuolatines ir laikinąsias komisijas), panaudodamos Steigiamojo Seimo atstovų interpeliacijos ir paklausimo teisę, frakcijos įgyvendino politinių partijų tikslus ir uždavinius parlamentinėje demokratijoje. Frakcijos aktyviai reiškė savo nuomonę vidaus ir užsienio politikos klausimais pareiškimais, rezoliucijomis.

Vėlesniame Seimo statute, kuris buvo priimtas 1924 m. birželio 18 d., frakcijų veiklos teisinis reglamentavimas šiek tiek skyrėsi nuo ankstesniojo, buvo nustatyti tik esminiai jų statuso klausimai. Buvo numatyta, kad Seimo frakciją gali sudaryti ne mažiau kaip trys Seimo atstovai. Kiekviena frakcija turėjo įsiregistruoti Seimo Prezidiume, „paduodama savo narių sąrašą“, o apie sudėties pasikeitimą turėjo pranešti Seimo Prezidiumui. Apie atstovavimą frakcijoms Seimo Prezidiume, Seniūnų sueigoje, nuolatinėse ir laikinosiose komisijose nebebuvo užsimenama. Tiesa, Statute buvo nustatyta, kad kiekviena frakcija turėjo teisę „siųsti“ savo atstovus į „Rinkimų patikrinimo Komisiją“. Nors Seimo statute ir nebuvo nustatytos frakcijų teisės dalyvauti Seimo organizacinių struktūrų veikloje, tačiau atstovavimo frakcijoms šiose institucijose prerogatyvos rėmėsi konstitucinėmis tradicijomis ir susitarimais. Besikuriančią Lietuvos parlamento frakcijų veiklos tradiciją

nutraukė 1927 m. balandžio 12 d. Respublikos Prezidento aktas, kuriuo buvo paleistas Seimas.

Seimo statute, kuris buvo priimtas 1936 m. rugsėjo 17 d., neberašoma apie Seimo frakcijas ir jų vaidmenį sudarant Prezidiumą bei komisijas. Nebeliko Seimo struktūroje ir Seniūnų sueigos.

4. Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas ir deputato teisinio statuso raida

Deputatų teisinio statuso politiniai aspektai. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, po 1990 m. vasario 24 d. įvykusių rinkimų susirinkusi į pirmąją sesiją 1990 m. kovo 11 d., pirmaisiais teisės aktais pagrindė teises prielaidas priimti istorinius konstitucinius dokumentus dėl nepriklausomos Valstybės atkūrimo. Atsižvelgiant į tai, kad Aukščiausioji Taryba pradėjo savo darbą kaip Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba³¹, pirmieji teisės aktai taip pat buvo priimami Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pavadinimu (Mandatų komisijos išrinkimas, deputatų įgaliojimų pripažinimas, Aukščiausiosios Tarybos reglamento pakeitimas, AT Pirmininko pavaduotojų ir Sekretoriaus išrinkimas, Ministrų Tarybos įgaliojimų gražinimas).

Kadangi Aukščiausioji Taryba buvo išrinkta dar kaip okupacinės valdžios struktūra, tai yra pagal rinkimų tvarką ir pačios Tarybos veiklą reglamentuojančius tarybinius įstatymus, ji turėjo patvirtinti ypatingus deputatų įgaliojimus išreikšti tautos valią ir atkurti valstybę³². Siekiant legitimizuoti deputatų įgaliojimus, 1990 m. kovo 11 d. buvo priimta deklaracija „Dėl Lietuvos

³¹ Rinkimai į šią Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą buvo vykdomi remiantis 1989 m. rugsėjo 29 d. „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų įstatymu“ (žr.: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 29-376, Nr. 36-530).

³² Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais: kolektyvinė monografija. Vilnius: Diemedis, 2000, p. 239.

TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų³³. Deklaracija buvo priimta siekiant akcentuoti išrinktosios Aukščiausiosios Tarybos politinę teisinę atskirtį nuo buvusiųjų politinių konstrukcijų³⁴. Deklaracijoje įtvirtinta esminė nuostata, turinti labai svarbią konstitucinę reikšmę: „Lietuvai pirmesčių svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jos primetusios valstybės suvereniteto lietuvių tautai ir jos teritorijai arba tos valstybės įvykdytos aneksijos pripažinimas“. Pagaliau formuluojama svarbiausioji konstanta apie tai, kad 1990 m. vasario 24 d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą rinkimų teisę turintys Lietuvos gyventojai savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suvereninę galią (*suprema potestas*) per Aukščiausiąją Tarybą, kuri nuo 1990 m. kovo 11 d. 18 val. bus vadinama Lietuvos Aukščiausiąja Taryba.

Taigi, vertinant savo veiklą pradėjusios Aukščiausiosios Tarybos deputatų statusą, galima pastebėti tartum dvigubą jų įgaliojimų pripažinimą. Nutarimu „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimo pripažinimo“ buvo konstatuotas įvykusių rinkimų teisėtumas ir tai, kad visi deputatai įgijo atstovaujamosios valstybės valdžios institucijos įgaliojimus. Deklaracijoje patvirtinta, kad Lietuvos gyventojai savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR deputatams tautos atstovų mandatą ir tuo dar kartą pabrėžė įvykusių rinkimų legitimumą. Šiuo atžvilgiu Aukščiausioji Taryba, apiben-

³³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 9-220.

³⁴ Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis vėliau rašė: „...Daly mūsų irgi kamavo klausimas: juk mus rinko kaip sovietinius deputatus, tad ar mes esame įgaliojami spręsti kaip nesovietiniai? Ar galime Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiąją Tarybą paversti kažkuo kitu. Ar gali mūsų išrinktoji Taryba okupacinio režimo sąlygomis išreikšti suverenią tautos valią? Aš pasiūliau formuluotę, kuri buvo priimta pirmame atkuriamajame naujos Aukščiausiosios Tarybos dokumente, dar prieš Nepriklausomybės atkūrimo Aktą. Tai buvo dokumentas apie deputatų įgaliojimus: atgimimo procese pasireiškęs nepriklausomybės sąjūdis grąžina tautai suverenų galių raišką per esamas, nors ir svetimųjų primestas institucijas. Išrinktieji deputatai yra šio proceso dalis, laisvuose rinkimuose gavę tautos atstovų mandatą reikšti jos aukščiausią suverenią galią (*suprema potestas*), taigi atkurti valstybės Nepriklausomybę“ (žr.: Landsbergis V. *Lūžis prie Baltijos: Politinė autobiografija*. Vilnius: Vaga, 1997, p. 152.

drindama rinkėjų politinę valią, kuri buvo išreikšta rinkimų rezultatais, pabrėžė suvereno (tautos) direktyvą tautos atstovams – prievolę atkurti Lietuvos valstybę ir tuo reikšti tautos suverenines galias.

Aukščiausiosios Tarybos deklaracija suteikė papildomų bruožų deputatų politiniam teisiniam statusui ir ženklino Lietuvos parlamento politinio veikimo pagrindinę kryptį – atkurti ir įtvirtinti Lietuvos valstybingumą. Vertinant politines prielaidas, kuriomis rėmėsi deklaracija, negali būti pamiršta ir Sąjūdžio rinkiminė programa, kuri buvo Sąjūdžio remiamų kandidatų į deputatus politinių veiksmų rinkiminėje kampanijoje pagrindas³⁵.

Programoje buvo numatyta, kad artimiausiu metu būtina parlamentiniu konstituciniu keliu panaikinti Lietuvos aneksiją ir paskelbti Lietuvos valstybės atkūrimo aktą. Šis siekis buvo grindžiamas tuo, kad: tebegaliojo nepriklausomos Lietuvos Respublikos tarptautinis pripažinimas; tautos siekis atkurti nepriklausomą valstybę; visoje Rytų Europoje vykstantis spartus demokratėjimas, tarptautinės įtampos atoslūgis ir nusiginklavimas; Lietuvos nepriklausomybė yra jos vidaus ir Rytų Europos stabilumo būtina sąlyga.

Politiniai siekiai buvo detalizuojami konkrečiais veiksmais, kurių turės imtis deputatai su Sąjūdžio programa dalyvavę rinkimuose: paskelbti, jog 1940 m. Liaudies seimo deklaracijos ir nutarimai yra neteisėti ir negalioja nuo jų priėmimo momento; pakeisti Lietuvos TSR Konstitucijos 29-ąjį ir 30-ąjį straipsnius dėl TSRS ginkluotųjų pajėgų bei panaikinti 61-ąjį straipsnį dėl Lietuvos TSR pareigos tarnauti TSRS ginkluotosiose pajėgose; papildyti Lietuvos TSR Konstitucijos 52-ąjį straipsnį nuostata, kad LTSR piliečiai negali būti išgabenti už Lietuvos TSR ribų prieš jų valią; pakeisti Lietuvos TSR Konstitucijos atitinkamus straipsnius taip, kad būtų panaikintos Lietuvos TSR ir jos piliečių konstitucinės prievolės TSR Sąjungai; pakeisti Lietuvos TSR Konstitucijos 7-ojo skirsnio pavadinimą bei 68-ąjį straipsnį, traktuojančius Lietuvą kaip sudėtinę TSRS dalį.

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo esminiai bruožai. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo priėmimas buvo besąlygiškai susijęs su 1990 m. kovo 11 d.

³⁵ *Sąjūdžio rinkiminė programa // Lietuvos Sąjūdis ir Valstybės idealų įgyvendinimas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998, p. 337-339.*

įstatymu „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“.³⁶ Nutraukus 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos ir 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos, taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų, kitų TSRS įstatymų galiojimą, buvo atnaujintas 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimas visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje, sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės Kontrolės statusą. Vadinas, 1938 m. Konstitucijos laikinas veikimo atnaujinimas nepakeitė deputatų statuso esmės. Pažymėta, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atkūrimas pats savaime neatkuria Lietuvos Respublikoje iki 1940 m. birželio 15 d. veikusį įstatymų. Kitu aktu, tai yra 1990 m. kovo 11 d. įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“, buvo sustabdytas 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimas, patvirtintas Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas ir nustatyta, kad Lietuvos Respublikoje ir toliau galioja tie iki šiol veike Lietuvos įstatymai bei kiti teisės aktai, kurie neprieštarauja Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui.

Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme buvo perimta ne tik buvusios valdžios koncepcija, bet ir jos sistema, pagrindiniai valstybės institucijų įgaliojimai. Tačiau remiantis ir tokia valdžios sandara, buvo pricelaidos įgyvendinti tuos politinius uždavinius, kurie buvo keliami Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai ir vykdomajai valdžiai. Atsisakius *demokratinio centralizmo* principo ir pradėjus parlamentinės demokratijos plėtrą, vis labiau ryškėjo konstitucinės sistemos ydingumas ir jos nesugebėjimas užtikrinti atkurtosios valstybės siekių ir visuomenės demokratinų lūkesčių.

Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme, primant valdžių organizavimo buvusio paveldo kai kuriuos fragmentus, buvo įtvirtinta, kad Liaudies deputatų tarybos – Aukščiausioji Taryba, rajonų, miestų, gyvenviečių ir apylinkių Liaudies deputatų tarybos – sudaro *vieningą* Lietuvos atstovaujamojų valstybinės valdžios organų sistemą. Buvo skelbiama, kad tarybų veikla grindžiama kolektyviniu, laisvu, dalykišku klausimų svarstymu ir sprendimu, viešumu, re-

³⁶ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 9-224.

gularia vykdomųjų organų, kitų tarybų sudaromų organų atskaitomybe taryboms ir gyventojams, plačiu piliečių įtraukimu į savo veiklą.

Atsisakius *demokratinio centralizmo* principo deklaravimo, o realiai paliekant kai kuriuos jo požymius, buvo supainiota valstybės valdžios organizacija (valstybės valdžia suplakta su savivalda) ir toliau buvo steigiami tarybų *prezidiumai*. Aukščiausiojoje Taryboje Prezidiumas savo teisine prigimtimi priminė valstybės vadovo – Prezidento tradicinius įgaliojimus, o prezidiumai rajonų ir miestų taryboje sujaukė savivaldos institucijų funkcijų įgyvendinimą.

Vieningos valdžios koncepcija atsispindėjo ir apibūdinant vietinių Liaudies deputatų tarybų teisinį statusą. Tai buvo išreikšta Laikinojo Pagrindinio Įstatymo normose, kuriomis buvo reglamentuojami įvairių lygių tarybų tarpusavio santykiai: žemesniosios pakopos savivaldybės taryba turėjo teisę sustabdyti žemesniosios pakopos savivaldybės organų sprendimus, jeigu jie prieštaravo įstatymams. Kilus ginčui, klausimą galutinai sprendė Aukščiausioji Taryba. Aukštesniosios pakopos savivaldybės taryba taip pat turėjo teisę sustabdyti žemesniosios pakopos savivaldybės organų sprendimus, jeigu jie prieštaravo įstatymams. Ginčą taip pat galutinai sprendė Aukščiausioji Taryba.

Deputato statuso pagrindai. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo skirsnyje „Deputatas“ buvo rašoma apie tai, kad dalyvaudami Tarybų veikloje, deputatai sprendžia valstybinio, ūkinio ir socialinio kultūrinio darbo klausimus, organizuoja tarybų sprendimų įgyvendinimą, kontroliuoja valstybinių organų, įmonių, įstaigų ir organizacijų darbą. Ir šioje nuostatoje buvo įtvirtintas *vieningos valdžios* pobūdis – atstovaujamosios institucijos deputatas ne tik priimdavo įstatymus, bet ir turėjo organizuoti jų įgyvendinimą, nors ši funkcija savaime turėjo priklausyti vykdomosios valdžios sferai. Aukščiausiosios Tarybos deputatas Aukščiausiosios Tarybos sutikimu galėjo vykdyti savo įgaliojimus ir nenutraukdamas darbinės veiklos.

Nors Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme ir buvo įtvirtinta deputato paklausimo teisė ir atitinkamų pareigūnų priedermė atsakyti į deputato paklausimą, tačiau ši teisė, kaip valdymo institucijų kontrolės forma, buvo toloma nuo tradicinės interpeliacijos teisės, kuri savo teisinėmis galimybėmis galėjo būti veiksminga priemone kontroliuoti vykdomąją valdžią.

Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme buvo akcentuota deputato pareiga atsiskaityti už savo ir atitinkamos tarybos darbą rinkėjams, taip pat kolektyvams, politinėms partijoms, visuomeninėms organizacijoms ir judėjimams, iškelusiems jį kandidatų į deputatus. Deputatas, nepateisinęs rinkėjų pasitikėjimo, galėjo būti bet kuriuo metu atšauktas daugumos rinkėjų sprendimu įstatymo nustatyta tvarka. Tuo metu veikė specialus įstatymas, nustatantis tokio atšaukimo procedūras³⁷. Taigi Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme buvo įtvirtintas imperatyviojo mandato principas, kuris buvusioje politinėje tikrovėje buvo papildomas teisine galimybe pašalinti deputatą, kuris politiškai buvo nepatikimas.

Įgyvendinant imperatyviojo mandato koncepciją, Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme buvo įtvirtinta, kad rinkėjai duoda *priesakus* savo deputatams, o atitinkamos tarybos turi nagrinėti šiuos *priesakus*, atsizvelgti į juos, sudarydamos biudžetą, taip pat rengdamos sprendimus kitais klausimais. Tarybos turėjo organizuoti priesakų įgyvendinimą ir informuoti piliečius apie jų vykdymą. Priesakų teisinis statusas buvo reguliuojamas specialiu teisės aktu.³⁸

³⁷ 1959 m. lapkričio 25 d. įstatymas „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputato atšaukimo tvarkos“ (1980 m. balandžio 10 d. įstatymo redakcija) Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1980, Nr. 11-154. Teisė iškelti deputato atšaukimo klausimą priklausė TSKP, profesinių sąjungų, VLRJS, kooperatinių ir kitoms visuomeninėms organizacijoms, darbo kolektyvams, taip pat karių susirinkimams pagal karines dalis. Deputato atšaukimo klausimas buvo sprendžiamas atitinkamos rinkiminės apygardos rinkėjų susirinkimuose, o sprendimai priimami atviru balsavimu. Deputatas buvo laikomas atšauktu, jeigu įvykusiųose susirinkimuose už tai balsavo atitinkamos rinkiminės apygardos rinkėjų dauguma.

³⁸ 1982 m. vasario 3 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Patvirtinti darbo su rinkėjų priesakais organizavimo Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje nuostatus“ // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1982, Nr. 4-27. Šiuose Nuostatuose buvo pabrėžiama, kad rinkėjų priesakai deputatams yra viena iš demokratijos įgyvendinimo, gyventojų valios ir interesų išreiškimo, piliečių betarpiško dalyvavimo tvarkant valstybės ir visuomenės reikalus, Tarybų ir deputatų ryšių su liaudies masėmis stiprinimo formų, jie padeda įgyvendinti neišardomo komunistų ir nepartinių bloko rinkiminę platformą, įkūnijančią komunistų partijos ir Tarybų valstybės politiką“.

Deputatų statuso fragmentai konstitucijų projektuose 1990-1992 m. Būsimąjį Seimo nario konstitucinis statusas buvo modeliuojamas konstitucijų projektuose, kuriuos 1990-1992 m. rengė ir skelbė politinės partijos, politikos veikėjai savo iniciatyva. Štai Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ konstitucijos projekte, kuris buvo ir rinkimų programos dalis, buvo pabrėžta: visi Seimo nariai turi nuolat dirbti Seime; Seimo nario pareigos nesuderinamos su jokia kita atlyginama tarnyba; Seimo nariai, eidami pareigas, vadovaujasi Konstitucija ir negali būti varžomi jokių mandatų; Seimo nario asmuo neliečiamas; Seimo narys dėl savo kalbų, pasakytų einant pareigas, negali būti baudžiamas, tačiau už garbės įžeidimą ir šmeižtą gali būti traukiamas atsakomybėn.³⁹ Pagal Konstitucijos projektą Seimas galėjo priimti sprendimą iškelti valstybinės apkaltos bylą Seimo nariui už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą ar nusikaltimo padarymą. Tokiu atveju Seimas turėjo sudaryti Valstybinės apkaltos teismą.

Seimo nario teisinis statusas buvo panašiai formuluojamas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kurią buvo parengusi ir paskelbusi Lietuvos liberalų sąjungos valdyba.⁴⁰ Ir šiame projekte buvo skelbiama, kad Seimo deputatai, eidami pareigas, vadovaujasi Konstitucija ir negali būti varžomi jokių mandatų. Deputatas galėjo būti pašalinamas iš pareigų (teisiamas) Valstybinio kaltinimo (impičmento) tvarka, o Valstybinio kaltinimo procesą turėjo reglamentuoti specialus įstatymas.

Lietuvos demokratinės darbo partijos Konstitucijos projekte⁴¹ Seimo nario mandato turinys nebuvo plačiau atskleistas. Čia buvo rašoma apie deputatų paklausimo teisę, teisę kreiptis į valstybės ir visuomenės institucijas, gauti informaciją, įtvirtintos deputato imuniteto ir indėniteto nuostatos. Deputatas galėjo būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, suimtas, skiriamas administracinės nuobaudos teismine tvarka tik Seimui, o laikotarpiu tarp sesijų – Seimo Prezidiumui sutikus.

³⁹ *Atgimimas, 1992 spalio 5.*

⁴⁰ *Lietuvos aidas, 1992 vasario 25.*

⁴¹ *Tiesa, 1991 balandžio 23.*

Lietuvos teisininkų ir filosofų draugijų autorinės grupės 1990 m. gegužės mėn. parengtame Konstitucijos projekte⁴² nebuvo deklaruojama pozicija dėl laisvojo ar imperatyvaus mandato, tačiau buvo išreikštos pagrindinės nuostatos dėl deputatų statuso kai kurių klausimų. Buvo siūloma numatyti, kad Seimo nariai per savo kadencijos laiką negali būti paskirti bet kurioms kitoms civilinėms ar karinėms pareigoms, o asmenys, einantys šias pareigas, negalėjo būti Seimo nariais. Seimo nario atlyginimas negalėjo būti sumažintas ar padidintas Seimo nario kadencijos laikotarpiu. Seniūnų rūmai (Seimą turėjo sudaryti du rūmai – Atstovų ir Seniūnų) turėjo išimtinę teisę posėdžiauti kaip teismas, kai nušalinami nuo pareigų „valstybės pareigūnai“. Sprendimas dėl nušalinimo būtų buvęs teisėtas, kai už tai balsavo 2/3 Rūmų išrinktų narių. Tokiu sprendimu buvo uždraudžiama nušalintajam pareigūnui eiti „valstybės apmokamas pareigas“.

Socialdemokrato R. Lazdyno parengtame Konstitucijos projekte, kuris nebuvo oficialiai paskelbtas, taip pat buvo išdėstomos tradicinės nuostatos dėl „Seimo deputatų“, tačiau kas dveji metai turėjo būti perrenkama 1/3 deputatų. Išskirtinis šio projekto bruožas buvo tas, kad jame konstitucionalizmuotos Seimo frakcijos. Seimo daugumos ir mažumos lyderiai turėjo būti Seimo vadovais. Buvo pabrėžiama, kad deputatas savo kadencijos laikotarpiu galėjo pereiti iš vienos frakcijos į kitą, bet negali pereiti iš daugumos į mažumą ir atvirkščiai, kol neįvyko eiliniai Seimo rinkimai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenyse⁴³, kuriuos parengė Aukščiausiosios Tarybos sudaryta darbo grupė, Seimas buvo apibūdintas kaip Lietuvos tautos atstovų susirinkimas, kuriam priklauso išimtinė įstatymų leidybos teisė ir aukščiausia valstybės veiklos kontrolė. Laisvojo mandato turinys buvo apibrėžtas taip: „Seimo deputatai privalo dorai atstovauti Lietuvos tautai. Pradėdami eiti savo pareigas jie iškilmingai prisiekia Lietuvos Respublikai. Eidami pareigas deputatai vadovaujasi savo sąžine ir negali būti jokių mandatų varžomi“.

⁴² Vilčinskis Š. *Lietuvos Konstitucijos projekto principai*. Vilnius: Viltis, 1991.

⁴³ *Lietuvos aidas*, 1991 gegužės 10.

Apibendrinant politines teisinės idėjas, kurios buvo išreikštos minėtuose konstitucijų projektuose, reikėtų pabrėžti esminį aspektą. Nė viename iš šių dokumentų nebuvo deklaruojamas imperatyvusis mandatas, o Seimo narių (deputatų) įgaliojimo įgijimo ir netekimo pagrindus buvo siūloma įtvirtinti Konstitucijoje.

Deputatų statuso teisinio reguliavimo kaita. Pažymint tai, kad Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatai dirbo Laikinojo Pagrindinio Įstatymo veikimo teisinėje politinėje erdvėje, kartu būtina pastebėti, jog priėmus Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą ir suvokiant jo laikinąjį pobūdį, netrukus buvo pradėta koreguoti teisinį reguliavimą dėl deputatų statuso. Štai jau 1990 m. balandžio 11 d. Įstatyme „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputato statuso“⁴⁴ buvo pirmieji reiškiniai, bylojantys apie parlamentaro statuso naujus akcentus. Štai Įstatymo 1 str. buvo rašoma apie tai, kad deputatas yra aukščiausiosios valstybinės valdžios organo narys ir atstovauja Lietuvos tautai, o savo veikloje vadovaujasi Laikiniu Pagrindiniu Įstatymu, šiuo ir kitais įstatymais, Aukščiausiosios Tarybos nutarimais bei savo sąžine. Taigi, gretinant teisinius tekstus, akivaizdžiai matoma teisinio reguliavimo korekcija, keičiant deputato statuso turinį. Esmė buvo ta, kad deputatas tampa ne rinkiminės apygardos rinkėjų interesų reiškiškas, o visos Lietuvos tautos valios vykdytojas, įgyvendina Konstituciją, įstatymus bei kitus parlamento valią išreiškiančius teisės aktus⁴⁵.

Minėta Laikinojo Pagrindinio Įstatymo norma dėl rinkėjų priesakų transformavosi į bendresnio pobūdžio apibrėžimus apie deputato nuolatinį ryšį su rinkėjais. Štai Įstatymo 10 str. minima deputato pareiga sistemingai organizuoti rinkėjų priėmimą rinkiminėje apygardoje, nagrinėti rinkėjų pasiūlymus, pareiškimus, skundus ir siųsti juos svarstyti valstybės institucijoms.

⁴⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 12-366.

⁴⁵ Iš dalies tai atsispindėjo ir Aukščiausiosios Tarybos deputato priesaikos, kurią jis turėjo duoti, išrinkus jį kaip kurias Aukščiausiosios Tarybos pareigas (Pirmininkas, Pirmininko pavaduotojas, Sekretorius, Prezidiumo narys), tekste. Priesaikoje buvo pabrėžiama ištikimybė Lietuvos Respublikai, prievolė gerbti ir vykdyti Jos įstatymus, saugoti Jos žemių vientisumą, stiprinti Lietuvos nepriklausomybę, sąžiningai tarnauti Tėvynei, Demokratijai, Lietuvos žmonių gerovei.

Nors, kaip jau minėjome, buvo požymių, kad Įstatyme buvo tolstama nuo imperatyviojo mandato koncepcijos, tačiau teisinio reguliavimo raidos nenuoseklumą patvirtina Įstatymo normos apie tai, kad „deputatas atsakingas savo rinkėjams ir jiems sistemingai atsiskaito“ ir nuoroda apie tai, jog „nepateisinęs jų pasitikėjimo, deputatas gali būti atšauktas įstatymo numatyta tvarka“.

Šiuo atveju turime daryti išvadą, kad teisės normos buvo nenuoseklios, prieštaraujančios viena kitai. Jeigu vienoje iš jų tartum atsispindėjo polinkis tolti nuo imperatyviojo mandato, tai kitose vėl patvirtinamas prieraišumas tokiam deputato statuso principui⁴⁶. Numatant deputatų įgaliojimų nutraukimo pagrindus, greta kitų teisinių pagrindų buvo numatytas ir atvejis, kai rinkėjai atšaukia deputatą.

Imperatyviojo mandato koncepcija buvo iš esmės grindžiamas Įstatymo „Dėl deputatų, įtariamų sąmoningu bendradarbiavimu su kitų valstybių specialiosiomis tarnybomis, mandatų patikrinimo“⁴⁷ tikslas. Buvo numatyta, kad po rinkimų į viešumą iškilusiems Aukščiausiosios Tarybos deputato sąmoningo bendradarbiavimo su SSRS ar kitų valstybių specialiosiomis tarnybomis (saugumo, žvalgybos, kontržvalgybos) faktams patikrinti ir ištirti galėjo būti sudaroma atitinkamos tarybos speciali deputatų komisija, kuri, prircikus, pasitelkia prokuratūros, vidaus reikalų ir nacionalinio saugumo

⁴⁶ E.Šileikis rašo: „Tiesa, iš pirmo žvilgsnio imperatyvaus mandato idėja gali atrodyti patraukli – kaip savitas atsakas į galimą rinkėjų ir jų atstovų atotrūkį (arba atstovų „susvetimėjimą“). Todėl galima suprasti, kodėl laisvojo mandato koncepcija ne tik išslyk įsigalėjo Lietuvoje 1990-1992 m. vykusioje diskusijoje dėl naujos koncepcijos. Veikiami LTSR konstitucinės doktrinos, imperatyvųjų mandatą identifikavusios su fundamentaliausiais „realios“ demokratijos iškovojimais, kai kurie Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatai nevisiškai suvokė dviejų institutų – imperatyvaus mandato ir visos valstybinės bendruomenės atstovo – nesuderinamumo ir siūlė, pvz., įstatymiškai įtvirtinti nuostatas: „deputatas atstovauja savo rinkėjams“, „jei partijos ar visuomeninio politinio judėjimo iškeltas deputatas nevykdo rinkiminės programos ar kitaip apvilia pasitikėjimą, partija ar visuomeninis politinis judėjimas įstatymų nustatyta tvarka turi teisę atšaukti deputatą pirma laiko“ (žr.: Šileikis E. Alternatyvi konstitucinė teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 183, 184).

⁴⁷ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 1-1.

tarnybų pareigūnus⁴⁸. Tokios komisijos galėjo apklausti įtariamąjį deputatą, supažindinti jį su bendradarbiavimo faktą įrodančiais dokumentais, išklausyti deputato paaiškinimus ir vertinti jo pateikiamus nekaltumo įrodymus, supažindinti su galutine komisijos išvada. Tais atvejais, kai įtariamas bendradarbiavimu su kitų valstybių specialiosiomis tarnybomis asmuo nepripažino jam teikiamų kaltinimų, deputatų komisija galėjo kreiptis į teismą dėl surinktų faktų bei kitų įrodymų, liudijančių atitinkamo asmens bendradarbiavimo su specialiosiomis tarnybomis faktus, teisinio įvertinimo, tai yra tokių faktų patvirtinimo ar paneigimo. Komisija, gavusi bendradarbiavimo faktus patvirtinantį teismo sprendimą, nedelsdama jį turėjo perduoti atitinkamai tarnybai. Aukščiausioji Taryba, ar atitinkama vietinė Taryba, gavusi deputatų komisijos išvadą dėl konkretaus deputato bendradarbiavimo su KGB ar kitomis specialiosiomis tarnybomis faktų patvirtinimo arba atitinkamą teismo sprendimą, be svarstymo turėjo priimti nutarimą pavesti Respublikos arba atitinkamo rajono, miesto rinkiminei komisijai organizuoti konkrečioje rinkiminėje apygardoje rinkėjų balsavimą dėl deputato mandato patvirtinimo ar anuliavimo ir nutarimą dėl tokio asmens deputato įgaliojimų sustabdymo laikotarpiui, kol bus patikrintas jo deputato mandatas. Asmens, dėl kurio buvo balsuojama, deputato mandatas buvo laikomas patvirtintu, jeigu už tai pasisakė daugiau kaip pusė rinkėjų, įrašytų į rinkiminės apygardos rinkėjų sąrašus. Jeigu už deputato mandato patvirtinimą pasisakė mažiau kaip pusė visų rinkėjų, taip pat jeigu balsuoti atvyko mažiau negu pusė visų rinkėjų, deputato mandatas buvo laikoms anuliuotu, tai yra nebegaliojančiu nuo balsavimo dienos.

Deputatas, dėl kurio galimo bendradarbiavimo su specialiosiomis tarny-

⁴⁸ *Aukščiausioji Taryba pavedė Aukščiausiosios Tarybos laikinai tyrimo komisijai Sovietų Sąjungos KGB veiklai Lietuvoje ištirti vykdyti Aukščiausiosios Tarybos specialios deputatų komisijos deputato sąmoningo bendradarbiavimo su kitų valstybių specialiosiomis tarnybomis faktams patikrinti ir ištirti funkcijas, taip pat nustatė, kad Aukščiausiosios Tarybos deputatų frakcijos, neturinčios šioje komisijoje savo narių, turi teisę deleguoti į ją po vieną atstovą (žr.: 1992 m. sausio 28 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl deputatų, įtariamų sąmoningu bendradarbiavimu su kitų valstybių specialiosiomis tarnybomis, mandatų patikrinimo“ taikymo tvarkos“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 5-82.*

bomis būtų atliekamas tyrimas, bet kurioje tyrimo stadijoje turėjo teisę pateikti atitinkamai tarybai pareiškimą, kad jis atsisako deputato įgaliojimų. Tokį pareiškimą taryba privalėjo patenkinti be svarstymo, išskyrus atvejus, kai buvo pagrindo įtarti, kad tai nėra laisvas deputato valios išreiškimas.

Viena iš pirmųjų problemų, su kuria susidūrė Aukščiausioji Taryba, įgyvendindama Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nuostatas dėl deputatų statuso, buvo ta, kad pagal šio Įstatymo 77 str. 3 d., **deputatas, davęs sutikimą ir paskirtas ar išrinktas į tos pačios tarybos sudaromų valstybinių organų sudėtį, turėjo netekti deputato įgaliojimų**, o jo buvusioje rinkiminėje apygardoje turėjo būti rengiami nauji rinkimai. Šis klausimas iškilo, nes Aukščiausioji Taryba jau pradėjo formuoti naująją Lietuvos Respublikos Vyriausybę, į kurios sudėtį buvo siūlomi ir deputatai. Taigi reikėjo spręsti, ar laikytis Laikinojo Pagrindinio Įstatymo normų, ar atitinkamai jas keisti⁴⁹.

Jau pirmosios siūlomos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pataisos sukėlė gyvą diskusiją Aukščiausiojoje Taryboje. Iškilo problema, kam suteikti prioritetą – konstitucinių normų nuolatimumui, ar įgyvendinamos politikos praktiniams poreikiams, kurie lemtų Laikinojo Pagrindinio Įstatymo dinamiką. Buvo keliama esminė atstovaujamosios demokratijos problema, – jeigu bus sustabdyti deputato įgaliojimai, jį paskyrus Vyriausybės nariu, kaip tai bus suderinama su atitinkamos rinkiminės apygardos rinkėjų interesų atstovavimu parlamente. Buvo svarstomas ir deputato, paskirto Vyriausybės nariu, teisinio statuso turinys. Pagaliau buvo sutarta, kad toks deputatas galėtų dalyvauti Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose, pasisakyti svarstomais klausimais, atstovauti rinkėjų interesus, tačiau negalėtų balsuoti Aukščiausiojoje Taryboje. Tada pirmą kartą Aukščiausiojoje Taryboje buvo suformuluota ir

⁴⁹ *Pristatydamas Įstatymo projektą, Aukščiausiosios Tarybos deputatas K.Lapinskas atkreipė dėmesį į tai, kad Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme įtvirtintas vadinamasis „valdžių atribojimo principas“. Pasiūlymą keisti LPĮ deputatas argumentavo taip: „Aukščiausiojoje Taryboje betarpiškai yra išrinkti deputatai, kurie rengė koncepciją dėl Vyriausybės pertvarkos. Jie yra rengę ir įstatymų projektus dėl Vyriausybės formavimo nauju principu ir prisidėję realiai, įgyvendinant šitas rinkiminės programos nuostatas dėl naujos Vyriausybės formavimo principų. Turbūt būtų pageidautina, kad ir tų naujų koncepcijų kai kurie autoriai galėtų galbūt tęsti savo darbą ir Vyriausybėje...“ (žr.: Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Nr. 2. Stenogramos. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 106.*

deputato įgaliojimų *suspendavimo* sąvoka, kuri vėliau išskildavo įvairiomis teisinėmis, politinėmis prasmėmis⁵⁰.

Taigi 1990 m. kovo 17 d. buvo priimtas įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 77 ir 89 straipsnių pakeitimo“⁵¹. Laikinis Pagrindinis Įstatymas buvo papildytas nuostata apie tai, kad „deputato, paskirto ar išrinkto į Aukščiausiosios Tarybos sudaromų organų sudėtį, įgaliojimai apribojami įstatymo nustatytose ribose tol, kol deputatas dirba šiose pareigose“. Vietinės tarybos deputatui tokia išimtis nebuvo taikoma. Jeigu deputatas buvo išrinktas į Tarybos sudaromų organų sudėtį, jis turėjo netekti deputato įgaliojimų, o jo buvusioje rinkiminėje apygardoje turėjo būti renjami nauji rinkimai.

Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme nustačius Aukščiausiosios Tarybos deputato, išrinkto ar paskirto į Aukščiausiosios Tarybos sudaromus valstybės organus, galimybę išlaikyti deputato mandatą, ši norma buvo patikslinta Aukščiausiosios Tarybos reglamente. Jo naujame 11¹ straipsnyje buvo numatyta, kad šiais atvejais deputatas, atstovaudamas savo rinkėjų interesams, turi teisę *ir toliau naudotis deputato mandatu*. Tačiau, kol ėjo kitas pareigas, jis neturėjo teisės: 1) balsuoti Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose; 2) rinkti ir būti išrinktu į bet kurias Aukščiausiosios Tarybos pareigas ar nuolatines komisijas; 3) siūlyti kandidatus į Aukščiausiosios Tarybos pareigas; 4) kreiptis su paklausimais į Vyriausybės ir kitų valstybės organų vadovus⁵².

Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme (74 str. 1 d.) buvo nustatyta, kad Aukščiausiosios Tarybos deputatas Aukščiausiosios Tarybos sutikimu galėjo vykdyti savo įgaliojimus ir **nenutruokdamas darbinės veiklos**. Ši konstitucinė norma išreiškė pereinamojo laikotarpio specifiką, kai iš epizodiškai susirenkančios Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos buvo pereinama į

⁵⁰ Plačiau apie įvykusią diskusiją šio klausimu žr.: Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukinio) pirmoji sesija. Stenogramos. Nr. 2. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Taryba, 1990, p. 106-116.

⁵¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 9-245.

⁵² 1990 m. liepos 17 d. Lietuvos Respublikos Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos reglamento pakeitimo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 21-532.

nuolat veikiančią Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą. 1990 m. balandžio 11 d. Įstatyme „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputato statuso“⁵³ buvo patikslintas šis teisinis reguliavimas ir numatyta, kad deputatas gali užsiimti kita darbine veikla tik Aukščiausiosios Tarybos sutikimu, tačiau tokio sutikimo nereikėjo mokslinė, pedagoginė ar kūrybinė veikla užsiimantiems deputatams ir laisvųjų profesijų susivienijimų nariams.

Šiuo klausimu diskutuojant ir aiškinantis deputatų kitos darbinės veiklos galimybes, buvo įvairiai interpretuojamos esamos normos, todėl iškilo neatidėliotina būtinybė jas patikslinti. 1991 m. spalio 29 d. įstatymu Aukščiausioji Taryba sugriežtino deputatų kitos darbinės veiklos kontrolę, papildydama Įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputato statuso“. Šio Įstatymo 4 str. buvo papildytas nuoroda apie tai, kad Lietuvos Respublikos valstybės organai, įmonės įstaigos ar organizacijos negali priimti į nuolatinį darbą Aukščiausiosios Tarybos deputato be Aukščiausiosios Tarybos sutikimo, o negavus tokio sutikimo, kita darbinė veikla turėjo būti nutraukta⁵⁴. Nutarime dėl įstatymo įsigaliojimo tvarkos buvo papildomai nustatyta, kad valstybės organai, įmonių, įstaigų, organizacijų administracijos privalo nuo 1991 m. lapkričio 15 d. nutraukti darbo sutartis su tais deputatais, kurie nebuvo gavę Aukščiausiosios Tarybos sutikimo. Taip pat buvo išaiškinta, kad įmonių, įstaigų ir organizacijų vadovų, jų pavaduotojų, taip pat skyrių, sektorių, fakultetų, laboratorijų bei kitų padalinių vadovų ir jų pavaduotojų pareigos neprilyginamos mokslinei, pedagoginei ar kūrybinei veiklai⁵⁵.

Reguliuojant išskylančius klausimus dėl Aukščiausiosios Tarybos deputatų kito darbo, nustatyta teisinė tvarka buvo vėl tikslinama 1991 m. spalio 15 d. įstatymu, kuriame buvo numatyta, kad tokie deputatai galėjo būti at-

⁵³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 12-366.

⁵⁴ 1991 m. spalio 29 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputato statuso“ 4 straipsnio pakeitimo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 32-865.

⁵⁵ 1991 m. spalio 29 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputato statuso“ 4 straipsnio pakeitimo“ įsigaliojimo tvarkos“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 32-866.

leisti nuo darbo nuolatinėse komisijose. Šiuo atveju deputatas išsaugojo visas komisijos nario teises, bet visuose komisijos posėdžiuose dalyvauti neprivalėjo⁵⁶. Dėl leidimo užsiimti kita darbine veikla kiekvienos cilinės sesijos pradžioje deputatas turėjo kreiptis į Aukščiausiąją Tarybą raštu ir turėti nuolatinės komisijos, kurios nariu jis yra, raštišką sutikimą. To nebuvo reikalaujama iš deputatų, kurie buvo Aukščiausiosios Tarybos skirti pareigūnai, taip pat iš tų, kurie užsiėmė moksline, pedagogine ar kūrybine veikla.

Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme buvo nustatyta, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatas *negali būti kitos tarybos deputatu*. Šios normos praktinio realizavimo klausimas iškilo po to, kai įvyko vietinių tarybų rinkimai, o juose dalyvavo kai kurie Aukščiausiosios Tarybos deputatai. Siekdama patikslinti šią konstitucinę nuostatą, Aukščiausioji Taryba išaiškino, kad Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 66 str. 3 d. norma taikoma visiems Respublikos piliečiams nuo Laikinojo Pagrindinio Įstatymo įsigaliojimo dienos, o Aukščiausiosios Tarybos deputatas, išrinktas ir vietinės tarybos deputatu, turi iki vietinės tarybos deputatų įgaliojimų pripažinimo pasirinkti, kurios tarybos deputato įgaliojimų atsisakys⁵⁷. Vadinasi, Aukščiausioji Taryba jau tada išreiškė tvirtą nusistatymą dėl vieno mandato principo, kuris vėliau buvo plėtojamas Lietuvos konstitucinėje doktrinoje.⁵⁸

Lietuvos parlamentarų teisinio statuso raidoje svarbų vaidmenį suvaidino **Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos reglamentas**, kuriame buvo nustatytos deputatų teisės ir pareigos, veiklos formos dalyvaujant įstatymų leidybos procese, frakcijose, komisijose, kitose parlamento organizacinėse struktūrose.⁵⁹ Pagrindinėmis teisėmis buvo nurodytos šios: balsuoti dėl visų svarstomų klausimų; rinkti ir būti išrinktas į vienerias Aukščiausiosios Tarybos pareigas; dalyvauti diskusijose, teikti pasiūlymus, pastabas, pataisas; stebėtojo teisėmis dalyvauti Prezidiumo ir visų nuolatinųjų komisijų po-

⁵⁶ 1991 m. spalio 15 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Pakeisti ir papildyti kai kuriuos Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Reglamento straipsnius“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 30-310.

⁵⁷ 1990 m. balandžio 18 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 66 straipsnio 3 dalies taikymo tvarkos išaiškinimo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir vyriausybės žinios, 1990, Nr. 13-377.

sėdžiuose; siūlyti svarstyti klausimus; siūlyti kandidatus į pareigas Aukščiausioje Taryboje; kreiptis su paklausimais į Vyriausybės narius, taip pat kitus pareigūnus; daryti pareiškimus ir kt.

Atsižvelgiant į kitų demokratišų valstybių patyrimą, reglamente buvo nustatytos procedūrų taisyklės, kuriomis remiantis buvo rengiami ir priimami įstatymai ir kiti teisės aktai, renkami ir skiriami pareigūnai, sudaromi komitetai ir organizuojamos frakcijos, patikslintas teisinis reguliavimas dėl deputatų drausmės, imuniteto, indemniteto ir kt. Beje, reglamente buvo įtvirtintas ir deputatų politinių interesų reiškimo organizacinės formos – frakcijos teisinis statusas.⁶¹

Deputato pareigų išvardijimas reglamente nebuvo platus, tačiau buvo pažymėta, kad jis privalėjo dalyvauti Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose iš anksto numatytų balsavimų metu, būti kurios nors nuolatinės komisijos nariu, laikytis reglamento. Už pareigų nevykdymą buvo numatytos atitinkamos poveikio priemonės. Mandatų ir etikos komisijos teikimu galėjo būti reguliariai skelbiamos žinios apie deputatus, kurie nedalyvaudavo balsavimuose. Jiems galėjo būti apribotas deputatinio atlyginimo išmokėjimas. Jei-gu posėdžio metu deputatas kėlė triukšmą, pradėjo nekontroliuojamus gin-

⁶¹ 2002 m. gruodžio 24 d. nutarime Konstitucinis Teismas teigė, kad tie patys asmenys negali būti savivaldybių tarybų, per kurias įgyvendinama savivaldos teisė, nariais, nes Konstitucijoje yra įtvirtintas dvigubo mandato draudimo principas. Nutarime pažymėta, kad Respublikos Prezidentui, Seimo nariams, Vyriausybės nariams bei teisėjams yra suteikiamas ypatingas teisinis statusas (darbo, atlyginimo, politinės veiklos apribojimai, ypatinga pašalinimo iš pareigų ar mandato panaikinimo tvarka, asmens neliečiamybė, ypatinga patraukimo atsakomybės tvarka), o savivaldybių tarybų nariai neturi tokių imunitetų. Pagal Konstituciją negali būti tokios teisinės situacijos, kai savivaldybių tarybų nariais yra asmenys, turintys imunitetus. Savivaldybių tarybų nariai negali būti neįgūs savo teisiniu statusu. Dvigubo mandato draudimo esmė yra ir ta, kad savivaldybių tarybų nariais taip pat negali būti valstybės pareigūnai, kurie pagal Konstituciją ir įstatymus turi įgaliojimus kontroliuoti ar prižiūrėti savivaldybių veiklą. (žr.: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai ir sprendimai. Nr. 20. Vilnius, 2003, p. 53-54).

⁶² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybė žinios, 1991, Nr. 14-359.

⁶³ Žilys J. Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatų grupės ir frakcijos – teisinio statuso problemos // Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002, p. 151-180.

čius, jį pirmininkaujantis galėjo įspėti. Įspėti deputatą buvo galima ir už viešus grasinimus, įžeidimą, nesąžiningumą balsavimo metu. Už kai kuriuos etikos (nekreipia dėmesio į įspėjimus, kviečia naudoti prievartą ar ją naudoja, viešai įžeidžia Aukščiausiąją Tarybą, jos vadovus, Vyriausybę ar Ministrą Pirmininką) taisyklių pažeidimus deputatas galėjo būti laikinai pašalintas iš posėdžių salės.

Reglamente atspindėjo ne tik Lietuvos Respublikos parlamento nario veiklos teisinio reguliavimo tradicijos, tačiau ir nuo seno parlamentarizmo raidoje brendusios ir visuotinai pripažintos parlamentaro statuso ir veiklos teisinės formos. Tačiau reikia pripažinti ir tai, kad kai kurie parlamentinės veiklos klausimai dar nebuvo išreikšti reglamente. Štai kad ir parlamentinės opozicijos statusas. Nors Aukščiausioje Taryboje-Atkuriamajame Seime buvo pradėta plačiai diskutuoti apie opozicijos veikimo politines ir teises prielaidas, tačiau tik vėliau, tai yra po 1992 m. spalio 25 d. Konstitucijos priėmimo, šio klausimo aktualumas buvo pripažintas, o jo reguliavimo bendrosios taisyklės nustatytos Seimo Statute. Opozicijos statuso turinio samprata taip pat formavosi parlamentinės demokratijos plėtroje suvokiant vieną esmingiausių parlamentinės demokratijos dėsnių, kad be parlamento mažumos visaverčio teisinio statuso negali egzistuoti ir pati demokratija.⁶¹

Antai 1992 m. lapkričio 29 d. Seime buvo įregistruotas Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl opozicijos Seime“ (projektą pateikė Tėvynės santaros deputatai (L. Andriekienė, A. Kubilius, T. Lideikis, A. Raškinis, V. Žiemelis)). Projekte buvo siūloma nustatyti, kad partijos ar judėjimo, dalyvavusio rinkimuose Seimo narių frakcija arba tokių frakcijų koalicija, turinti daugiau kaip 1/4 Seimo narių ir nedalyvaujanti Vyriausybės sudaryme, galėjo

⁶¹ E. Šileikis teigia: „Seimo statusas pirmąsyk Lietuvos parlamentinės teisės raidoje numato opozicines frakcijas (Seimo statuto 42 str.). Tokiam įstatymų leidėjo sprendimui atviros visuomenės siekio (konstitucijos preambulė) ir demokratinės valstybės (Konstitucijos 1 str.) požiūriu suteiktina išskirtinė svarba: tuo akceptuojamas ir iš anksto, sudarant reikiamas sąlygas, stimuliuojamas politinės daugumos ir mažumos Seime susiformavimas, jų tarpusavio konkurencija ir abipusė kontrolė, laiduojama politinės mažumos – demokratijos elektyro – galimybių veiksmingai veikti parlamentinės valios susidarymą apsauga“. Žr.: Šileikis E. Seimo nario teisinė padėtis. Vilnius: Finansų ministerijos Mokymo centro leidybos grupė, 1996, p. 98.

pasiskelbti parlamentinę opoziciją. Parlamentinė opozicija galėjo būti įkuriamą paskelbus Seime politinę deklaraciją, kurioje turėjo būti išdėstomos opoziciją nuo parlamentinės daugumos skiriančios nuostatos. Opozicija galėjo sudaryti šešėlinį Ministrų kabinetą ir paruošti alternatyvią Vyriausybės programą, o tokio šešėlinio Kabineto nariai būtų galėję dalyvauti Vyriausybės posėdžiuose stebėtojų teisėmis ir gauti informaciją iš ministerijų. Opozicijos pareiškimai turėjo būti skelbiami kaip oficiali Seimo medžiaga. Opozicija galėjo išrinkti opozicijos lyderį ir apie tai turėjo viešai paskelbti Seime.

Numatytos opozicijos lyderio teisės: organizuoti opozicijos darbą Seime; dalyvauti bet kurio komiteto posėdyje su patariamojo balso teise; po Seimo Pirmininko pasisakyti be eilės Seimo posėdyje bet kuriuo svarstomu klausimu; kartą per mėnesį padaryti pranešimą apie opozicijos poziciją svarbiais vidaus ir užsienio politikos klausimais; dalyvauti svarstant sesijos ir savaitės darbų programos projektą ir siūlyti įrašyti privaloma tvarka klausimą, jeigu jis parengtas ir svarstymui pasiruošta reglamento nustatyta tvarka; pakviesti į Seimo posėdžius valstybinių ir visuomeninių organų atstovus, ekspertus, mokslininkus bei kitus asmenis, o Seimas privalėjo įtraukti jų pasisakymus į dienotvarkę, jeigu opozicijos lyderis to prašė; siūlyti svarstyti įstatymų projektus skubos tvarka; išklausti valstybės organų ir organizacijų vadovus ar atstovus, kurie privalėjo atvykti ir duoti paaiškinimus pageidaujama tvarka klausimais, jeigu jie apie tai buvo informuoti ne vėliau kaip prieš dvi dienas; sprendžiamą balso teise dalyvauti svarstant ir tvirtinant Seimo komitetų išlaidų sąmatą.

Greta nurodytųjų, opozicijai buvo siūloma suteikti ir kitas teises: gauti Seimo komitetų pirmininkų postų skaičių, kuris būtų proporcingas jos Seimo narių daliai ir jų pavaduotojų postus likusiuose komitetuose; naudotis visuomenės informavimo priemonėmis; pareikšti savo nuomonę svarstant įstatymų projektus greta jų autorių; turėti patalpas bei užtikrintą materialinį-techninį aprūpinimą, reikalingą darbui Seime organizuoti.

Pažymėtina, kad Seimo opozicijos teisinio statuso turinio samprata brendo aštrioje politinėje konfrontacijoje ir polemikoje. 1993 m. gegužės 20 d. patvirtinus Seimo Statuto 2-ąją dalį dėl Seimo struktūros, pirmą kartą Lietuvos parlamentarizmo istorijoje buvo teisiškai apibrėžta opozici-

jos padėtis.⁶² Statuto 28 str. buvo numatyta, kad Seimo narių frakcijos arba tokių frakcijų koalicijos, nesutinkančios su Vyriausybės programa, galėjo pasiskelbti opozicinėmis. Įgyvendindamos šią teisę, opozicinės frakcijos ar koalicijos turėjo paskelbti Seime politines deklaracijas, kuriose išdėstomos jas nuo parlamentinės daugumos skiriančios nuostatos, taip pat – alternatyvias Vyriausybės programas. Statute buvo skelbiama, kad opozicinėms frakcijoms ir koalicijoms garantuojamos visos Seimo statute numatytos frakcijų ir koalicijų teisės ir pabrėžta, kad šios teisės jokia dingstimi negali būti apribotos. Vienos iš opozicinę koaliciją sudarančių frakcijų seniūnas galėjo būti išrinktas opozicinės koalicijos lyderiu ir apie tai viešai turėjo būti paskelbiama. Kaip minėjome, Aukščiausiosios Tarybos reglamente buvo išspręstas vienas esminių parlamento organizavimo klausimų – nustatytas frakcijų teisinis reguliavimas, apibūdinta frakcijų politinė teisinė prigimtis.⁶³

Deputatų statuso esminiai pakeitimai buvo padaryti 1992 m. liepos 7 d. Įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo ir Lietuvos Respublikos aukščiausiosios valstybinės valdžios institucijos pavadinimo pakeitimo“⁶⁴. Būtent šiuo teisės aktu buvo žengtas ryžtingas žingsnis į šiuolaikinę parlamentinę demokratiją ir visuotinai pripažįstamas jos vertybes.

⁶² Lietuvos Respublikos Seimo dokumentų rinkinys. Respublikos Prezidento dekretai. Nr. 2(8). Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1993, p. 136.

⁶³ Kiek vėliau Konstitucinis Teismas teigė, kad frakcijos yra Seimo struktūriniai padaliniai, todėl jų formavimo tvarkos, jų teisių ir pareigų nustatymas yra parlamento prerogatyva, kurią nulemia jo savarankiškumas, kiek šio savarankiškumo neriboja Konstitucija. Nors frakcijos dažniausiai sudaromos pagal parlamento narių partinę priklausomybę, tačiau svarbiausia jų paskirtis yra užtikrinti parlamento darbingumą, efektyvų jo funkcionavimą. Teismas teigė, kad parlamento frakcijos formuoja tik patys parlamento nariai vadovaudamiesi parlamento nustatyta frakcijų sudarymo tvarka, o ne politinės partijos, politinės organizacijos ar jų koalicijos. Nors frakcijos paprastai yra glaudžiai susijusios su politinėmis partijomis, tačiau tai nereiškia, kad frakcija yra politinė partija Seime, kad kiekviena savo atstovus Seime ne turinti partija kartu yra ir frakcija. 1993 m. lapkričio 26 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto II dalies 5 skirsnio 25 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Konstitucinio Teismo aktai. I knyga (1993-1995). Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 1998, p. 44-45.

⁶⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 22-634.

Apibūdinant pagrindinius šio teisės akto bruožus, reikėtų išskirti keletą iš jų. Visų pirma buvo pakeistas vietinių Liaudies deputatų tarybų pavadinimas ir nutarta toliau vadinti jas savivaldybių tarybomis. Ši teisės norma pradėjo veikti oficialiai įsigaliojus minėtam įstatymui, tai yra nuo 1992 m. rugpjūčio 11 d. Nuo tos dienos buvo pripažinta vietos bendruomenės savivaldos teisė, o atities teisinis reguliavimas turėjo būti grindžiamas demokratinėmis taisyklėmis. Tada buvo pakeistas ir Aukščiausiosios Tarybos pavadinimas, o aukščiausioji atstovaujamoji institucija įvardyta Seimu (tiesa, šioje dalyje įstatymas įsigaliojo nuo to momento, kai prasidėjo pirmasis po rinkimų Seimo posėdis).

Jeigu Liaudies deputatų tarybų pavadinimo keitimą galima būtų laikyti formalioju reformos požymiu, tai Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 7 skirsnio „Liaudies deputatų tarybų sistema ir jų veiklos principai“ panaikinimas rodė politinės teisinės koncepcijos virsmą, kuris tiesiogiai lietė ir deputatų konstitucinį statusą. Būtent tada buvo atsisakyta apibūdinimo, kad Liaudies deputatų tarybos – Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, rajonų, miestų, gyvenviečių ir apylinkių Liaudies deputatų tarybos sudaro vieningą Lietuvos atstovaujamųjų valstybinės valdžios organų sistemą, tai yra atmesta *vieningos (ištininės) valdžios* doktrina ir galutinai paneigtas *demokratinio centralizmo* reliktas.

Išskirtinai pažymėtina, kad įstatymu buvo pagaliau pašalinta iki tol egzistavusi imperatyviojo mandato liekana tuometinėje konstitucinėje teisėje – iš Laikinojo Pagrindinio Įstatymo išbrauktas deklaravimas apie tai, kad deputatas privalo atsiskaityti už savo ir atitinkamos tarybos darbą rinkėjams, taip pat kolektyvams, politinėms partijoms, visuomeninėms organizacijoms ir judėjimams, iškėlusiems jį kandidatų į deputatus, o nepateisinęs rinkėjų pasitikėjimo, gali būti bet kuriuo metu atšauktas daugumos rinkėjų sprendimu.

Jau tuo metu buvo įtvirtinti kai kurie deputatų būsimosios statuso bruožai. Numatyta, kad Seimo narys privalo nuolat dirbti Seime, išskyrus atvejus, kai jis paskiriamas Vyriausybės nariu. Taigi šiuolaikinė tautos atstovo konstitucinė galimybė būti Vyriausybės nariu, suderinant tai su naryste parlamente, buvo užprogramuota konstitucinėje teisėje dar Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pagrindu veikiančioje teisinėje sistemoje. Jeigu iki pastarojo meto Lietuvoje buvo diskutuojama dėl Seimo narių teisės dirbti kitą darbą arba citi kai

kurias pareigas, tai šiuo klausimu 1990-1992 m. įstatymų leidėjas – Aukščiausioji Taryba buvo ryžtinga nustatydamas, kad Seimo deputatas negali būti savivaldybės tarybos deputatas. Be to, Lietuvos Respublikos Seimo deputato pareigos, išskyrus jo pareigas Seime, savininko teisių įgyvendinimą, pedagoginę, mokslinę ir kūrybinę veiklą, buvo nesuderinamas su jokiais kitomis pareigomis valstybinėse įstaigose ir organizacijose, taip pat su darbu verslo, komercijos bei kitose privačiose įstaigose ar įmonėse.

Minėtos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo korekcijos buvo objektyvi Lietuvoje vykusio proceso išraiška. Jo esmę galima apibūdinti kaip siekį sukurti visavertę parlamentinę demokratiją ir ją atitinkančią teisinę sistemą. Teisinio reguliavimo patyrimas, sukauptas 1990-1992 m. laikotarpiu, taip pat reikštos idėjos dėl parlamento teisinio būvio, akivaizdžiai matomos ir šiuolaikiniame Seimo nario statute.

Vietoje teisinio epilogo

Suvokiant 1990-1992 m. politinio proceso įvykių ir reiškinių visumą kaip to meto teisinę politinę tikrovę ir akcentuojant, kad tuo metu buvo dedami ir stiprinami Valstybės konstituciniai pamatai, derėtų pabrėžti, kad šis visuomenės ir valstybės institucijų patyrimas buvo labai reikšmingas vėliau vykusiame konstituciniame procese. Tiesa, jeigu vienos konstitucinės vertybės buvo pripažįstamos ir įtvirtinamos naujoje konstitucinėje sistemoje, tai dėl kitų periodiškai diskutuojama, siūlomi nauji konstitucinio reguliavimo variantai. Diskusiją dėl kai kurių konstitucinių institutų revizijos neretai skatina politiniai interesai, kurie ypač matomi artėjant rinkimams. Keliamas klausimas dėl Seimo narių skaičiaus, rinkimų sistemos, kuria vadovaujantis renkami Seimo nariai. Kaskart aktualizuojama ir Seimo nario mandato prigimties tema.

Štai 1999 m. spalio 20 d. Vyriausioje rinkimų komisijoje buvo įregistruota iniciatyvinė grupė, teikianti referendumui nuostatą, kad Seimo nario įgaliojimai nutrūksta, jeigu už tai pasisakė daugiau nei pusė jį rinkusios apygardos rinkėjų. Tada referendumas neįvyko, nes nebuvo surinktas būtinas rinkėjų parašų skaičius.

2003 m. vasario 12 d. Vyriausioji rinkimų komisija įregistravo iniciatyvinę grupę privalomajam referendumui paskelbti. Ir tada buvo siūloma referendumu sumažinti Seimo narių skaičių iki 131, pakeisti mišriąją rinkimų sistemą į mažoritarinę ir nustatyti rinkėjų galimybę atšaukti Seimo narį. Konkretizuojant šią idėją ir atkuriant buvusios politinės sistemos reliktą, buvo siūloma Konstitucijos 59 str. 4 d. nustatyti, kad Seimo nariai už savo veiklą privalo atsiskaityti rinkėjams. Iš pastarosios nuostatos sekė pirmalaikių Seimo nario rinkimų vienoje rinkimų apygardoje prielaida, kurią buvo siūloma įtvirtinti Konstitucijos 58 str. Tokie pirmalaikiai rinkimai galėjo būti rengiami, jei to pareikalauja ir per du mėnesius savo parašais patvirtina daugiau kaip pusė vienmandatės rinkimų apygardos, kurioje jis išrinktas, rinkėjų. Gavęs reikiamą parašų skaičių, Seimas turėjo priimti nutarimą dėl pirmalaikių Seimo nario rinkimų datos, o rinkimai turėjo būti surengti ne vėliau kaip per tris mėnesius nuo parašų gavimo. Dalyvauti pirmalaikiuose Seimo nario rinkimuose taip pat turėjo teisę Seimo narys, atstovaujantis šiai rinkimų apygardai. Jei pirmalaikių Seimo nario rinkimų metu jis nėra perrenkamas, jo įgaliojimų laikas pasibaigia, kai prisiekia išrinktas kandidatas. Išrinktam kandidatui prisiekus, pradedamas skaičiuoti jo įgaliojimų laikas, kuris negali būti ilgesnis už neperrinktojo Seimo nario likusįjį įgaliojimų laiką. Projekto svarstymo iniciatoriai manė, kad pirmalaikiai Seimo nario rinkimai vienoje rinkimų apygardoje gali būti rengiami tik vieną kartą per Seimo nario, atstovaujančio tai rinkimų apygardai, įgaliojimų laiką.

Iniciatyvinė grupė nesurinko 300 tūkstančių piliečių, remiančių reikalavimą paskelbti referendumą, parašų, todėl referendumas neįvyko. Taigi ir šiuo atveju laisvojo mandato konstitucinė koncepcija nepakito ir išlieka kaip viena pagrindinių Lietuvos Respublikos Seimo, tai yra tautos aukščiausiosios atstovybės, patvarumo garantijų šiuolaikiniame Lietuvos parlamentarizme.

Kai kurios išvados

1. Šiuolaikinės Lietuvos valstybės parlamentaro statuso teisinio reguliavimo ištakos sietinos su dvidešimtojo amžiaus pradžios Lietuvos valstybės laikinosiomis ir nuolatinėmis konstitucijomis, 1919 m. Lietuvos Valstybės

Tarybos statute, Steigiamojo Seimo ir vėlesnių Seimų statutuose, rinkimų įstatymuose ir kituose prieškarinės Lietuvos teisės aktuose suformuluotomis teisės normomis. Pažymėtina, kad parlamentaro teisinis statusas, kurio pagrindai buvo įtvirtinti 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje, atspindėjo Europos parlamentarizmo raidos tendencijas ir dėsningumą bei išreiškė liberaliosios demokratijos politinę ideologiją. Nors vėliau Lietuvos politinėje sistemoje buvo neigjama parlamentinė demokratija, tačiau ir tada imperatyvusis mandatas nebuvo pripažintas.

2. 1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos valstybės suverenitetą ir priėmus Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, kurį laiką Lietuvos konstitucinėje teisėje liko galioti buvusios tarybinės teisės relikto, tarp jų – imperatyviojo mandato institutas, tačiau akcentuotina ir tai, kad Laikinojo Pagrindinio Įstatymo galiojimo laikotarpiu buvo grįžtama prie parlamentarizmo istorinėje raidoje susiformavusios parlamentaro statuso turinio sampratos, kuri buvo reikiama 1991 metais priimant Aukščiausiosios Tarybos reglamentą. Nors ir pastebėtini kai kurie šio teisės akto trūkumai, tačiau jis suvaidino pastebimą vaidmenį įtvirtinant įstatymų leidimo institucijos nario politinės ir teisinės veiklos esmines garantijas.

3. 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje išreikštos visuotinai pripažintos šiuolaikinės parlamentinės demokratijos vertybės ir Lietuvos parlamentarizmo tradicijos, atspindinčios parlamentaro teisinį statusą. Konstitucijoje pabrėžiant, kad Seimo nariai vadovaujasi Lietuvos Respublikos Konstitucija, valstybės interesais, savo sąžine ir tai, jog jie negali būti varžomi jokių mandatų, išreiškiamas fundamentalusis konstitucinis dėsnis, jog Lietuvos valstybę kuria tik tauta ir tik tautai priklauso suverenitetas. Dabartiniame Seimo nario statuso turinyje išreikštas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje įtvirtintas teisinės valstybės konstitucinis siekinys.

FEATURES OF CONSTITUTIONAL STATUS OF A PARLIAMENT MEMBER

JUOZAS ŽILYS

Summary

The fundamentals of the contemporary conception of Parliament Members' constitutional status are entrenched in the Constitution of the Republic of Lithuania adopted on 25 October 1992, whereas Parliament Members' legal rights and obligations, i.e. legal preconditions of exercising the mandate of the Nation's representatives have been specified in other legal acts. The status of a Member of Parliament reflects not only the values of parliamentary democracy that have evolved throughout history in general, but also traditions and their legal forms of expression that have developed in parliamentary law in Lithuania. The sources of such traditions can be traced back in temporary and permanent Constitutions of the state of Lithuania, the 1919 Statute of the State Council of Lithuania, Statutes of the Constituent Seimas and forthcoming Seimas, laws on elections and other legal acts of that period in the Republic of Lithuania. It should be emphasized that Constitutional Law of pre-war Lithuania recognized the so-called

free mandate – a fundamental law of parliamentary democracy. It should also be stressed that even when parliamentary democracy was denied and political structure was based on autocratic ideology, the formally propagated imperative mandate was not restored.

After the Restoration of Independence on 11 March 1990, the heritage of Lithuanian parliamentary democracy was referred to again, whereas experience of European democratic civilization has been integrated into the legal system of Lithuania creating the legal model of Lithuanian Parliament and the legal status of a Member of Parliament. The experience of legal regulation of the Nation representative's status was developing under complex political circumstances that witnessed both, failures and democratic success. Although the Main Temporary Law of the Republic of Lithuania, that still maintained some relics from the soviet system, recognized the imperative mandate, the process of constitutional edifice was going along a different path.

Provisions related to the status of a Member of Parliament were formed as the result of 1990-1992 and further constitutional process, whereas contemporary legal regulation has been based on the principals of the constitutional rule of law state and the Nation's sovereignty specified in Lithuanian law. On the basis of the concept of free mandate the area of legal ac-

tivities prescribed to a representative of the Nation, and legal forms providing for matching political interests between the parliamentary political majority and political minority (opposition) have been defined. Legal norms not only provide for obligations that Members of Parliament must exercise, but also set constitutional limits on their activities.